

Redovnice i rukopisna kultura: slušanje, čitanje, prevođenje i pisanje u rapskim ženskim samostanima*

1. UVOD

Rastući interes za proučavanje ženskih redovničkih zajednica predmoderne Europe rezultirao je brojnim studijama koje žensko monaštvo ne promatraju tek kao instituciju koja podupire neudane, napuštene, preobraćene ili ostarjele žene, već kao aktivni društveno-kulturni čimbenik. Rezultati istraživanja ukazuju i na to da su predmoderne gradske zajednice formirale svoja jedinstvena obilježja zahvaljujući upravo redovništvu.¹ Česta su pitanja o ženskim iskustvima i praksama unutar samostana, načinu interakcije s lokalnom zajednicom te predodžbama o ženama u klauzuri. Posebno se ističe i nedostatak sačuvanih rukopisnih izvora koje su sastavile žene, naročito kada se taj broj usporedi sa sačuvanom rukopisnom produkcijom muškaraca. S druge strane, ono što je od rukopisnih izvora preostalo vrijedna je podloga za književnopovijesna, književnoantropološka te općenito društvenopovijesna istraživanja. Stoga će se u ovome radu nastojati promotriti različite vrste pisanih izvora, administrativnih spisa, konstitucija, vizitacija, ceremonijala, poema, hagiografija, plačeva, molitava i pjesama, a na temelju kojih je moguće saznati nešto

* Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-5611 *Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi* te projekt *Lik žene i žene autorice u predmodernom interkulturnom kontekstu* (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu). Na projektnoj podršci posebnu zahvalnost dugujem voditeljici, Dolores Grmači. Da ovaj rad bude bolji i ljepši pomogao mi je korisnim opažanjima, vrijednim kritikama i savjetima Ivan Lupić, na čemu mu najtoplije zahvaljujem. U pažljivom traganju za rukopisima pomogli su mi Mladen Mrakovčić, Robert Leljak, Arsen Duplančić i Matthew Holford. Materijali su prikupljeni i u sklopu projekta *Tisućljeće rapskoga benediktinstva* (Samostan sv. Andrije Apostola i Grad Rab, 2016–2018) u suradnji s Dušanom Mlacovićem i Mladenom Ščerbom, a što je omogućila opatica samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu Marija Marina Škunca, kojoj je ovo istraživanje i posvećeno.

¹ Literatura na temu ženskih redovničkih zajednica predmoderne Europe je ekstenzivna, primjerice v. Hamburger, Marti (2008); Wyhe (2008); Filipović (2015: 165–182); Weber (2016).

više o životu žena unutar samostana, o interakciji te komunikaciji s pojedincima izvan ženskoga samostana te o različitim ulogama žena u konzumaciji, proizvodnji i transferu predmoderne pisane kulture.

U prvom odjeljku ovoga rada daje se historio-grafski pregled rapskih ženskih samostana, s posebnim obzirom na ranonovovjekovne predodžbe koje su o njima izgradili J. Baraković u *Dragi, rapskoj pastirici* odnosno I. T. Mrnavić u *Životu Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića*. U sljedećim odjeljcima prvo se na temelju blagajničkih spisa, koje su vodile žene kao aktivne sudionice pisane kulture, a zatim i apostolskih vizitacija, konstitucija biskupa te *Pravila*, daje uvid u način života u ženskom samostanu. Model redovnice koja slijedi propisana pravila i njeguje „kulturu posluha“ u praksi nije uvijek bio moguć. Službenim ritualnim praksama žena u samostanu posvećen je odjeljak u kojemu se donose opisi dosad gotovo nepoznatih ceremonijala: rapsko-oxfordskoga MS. Canon. Misc. 336 te prijepisa koji svjedoče o promijenjenu odnosu prema pisarskoj kulturi. Zatim se razmatraju u rukopisu sačuvani prijevodi i kompilacije, najčešće hagiografija objavljenih tiskom i prevedenih s talijanskoga, francuskoga ili španjolskoga jezika. Iako su ključnu ulogu u prevoditeljsko-prepisi-vačkim aktivnostima imali kapelani-pisari, čitateljice i slušateljice posreduju transfer (književnih) tekstova, koji su uostalom i nastali za potrebe žena u samostanu. U završnom dijelu rada osobita pozornost posvećuje se poetskim rukopisima rapskih redovnica, koji se u samostanu nasljeđuju, vlasnicama i naručiteljicama rukopisa te anonimnoj rapskoj redovnici pjesnikinji, čija je pjesma iz 1756. godine bila namijenjena ženskoj čitateljskoj publici unutar samostana.

2. RAPSKI ŽENSKI SAMOSTANI

U zvonik crkve sv. Andrije Apostola u gradu Rabu ugrađena je posvetna ploča na temelju koje saznajemo da je gradnja zvonika dovršena 1181. godine, da je to učinio arhidakon Kuzma (*Cosmas*) u

vrijeme biskupa Andrije i opatice *Oinanne*.² Datacija se u navedenoj inskripciji uzima kao gornja vremenska granica do koje se u ovome samostanu formirala ženska benediktinska zajednica. Zasad se smatra da je u srednjovjekovnoj rapskoj komuni, također na užem prostoru grada Raba, istovremeno postojala još jedna ženska benediktinska zajednica, i to u samostanu sv. Ivana Evanđelista. Godine 1287. rapski biskup Gregor (*Gregorius*) zajednici u samostanu sv. Andrije pridružio je redovnice iz samostana sv. Ivana, a zatim je samostan sv. Ivana predao na korištenje franjevcima.³ O redovnicama iz samostana sv. Ivana Evanđelista u 12. stoljeću jedino⁴ što se u ovome trenutku zna jest da su neke među njima nosile slavenska imena (opatica *Domina* i redovnice *Sergia*, *Sclava*, *Draga*, *Marihna* i *Dobrizza*), ali i da su u sporu o pripadnosti Luna i Novalje Rabu bile svjedokinje.⁵

U 15. stoljeću u gradu Rabu okuplja se još jedna ženska monaška zajednica. Pokraj crkve sv. Antuna Opata (1370)⁶ osnovan je 1493. godine ženski trećoredski franjevački samostan,⁷ i to zalaganjem Magdalene Budrišić, koja je za potrebe samostana prvo iznajmila, a zatim i obnovila kuću bratovštine

S. Antonii Abbatis.⁸ U ovaj samostan, kao i u onaj sv. Andrije, trebale su se primati samo plemićke kćeri. Naposljetku, u 16. stoljeću (1574) na mjestu stare crkve sv. Tome na Katurbu (*Piazzeta*, Pjaceta ili Trg Slobode) podignut je i ženski benediktinski samostan sv. Justine, ali u njega su se primale samo kćeri pučana. Ova zajednica rasformirana je početkom 19. stoljeća i pripojena samostanu sv. Andrije Apostola.

Opisi ženskih rapskih samostana, koji uključuju opise crkvenoga i samostanskoga inventara, nalaze se sačuvani u apostolskim vizitacijama trojice vizitatora: Augustina Valiera, *Visitatio Arbensis* (1579), Mihovila Priulija, *Visitatio Ecclesiarum Dalmatiae* (1603) i Oktavijana Garzadorija, *Visitatio Dalmatiae anno 1624 et 1625. Arbensis*. U kontekstu rekonstrukcije ranonovovjekovne predodžbe o životu i radu rapskih redovnica, valja spomenuti da se na vizitacije prve dvojice u pojedinim dijelovima nadovezuje i spjev Jurja Barakovića *Draga, rapska pastirica*.⁹ Također, historijat je osnutka trećoredica svoj književni pandan dobio i u poemi Ivana Tomka Mrnavića *Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića* (Rim, 1626). Nije naodmet primijetiti

² + ANNO DOMINI MCLXXI T(EM)P(OR)E ANDREE E(PISCO)PI ET OINANNE AB(BAT)ISE EGO COSMAS ARCHIDIAC(ONUS)/ FECI CA(M)PANILE HOC // Transkripcija je napravljena prema izvornoj ploči koja je uzidana s vanjske strane južnoga zida zvonika sv. Andrije. Ime opatice *Oinanne* I. Kukuljević Sakcinski (1876: 238) i T. Smičiklas (1904: 392) predlagali su čitati kao Ioanne, a G. Praga (2014: 115, bilj. 42) kao Ginane.

³ Farlati (1775: 243).

⁴ Ponekad se zajednica samostana sv. Ivana Evanđelista dovodi u vezu s nastankom *Rapskoga evanđelistara*, no ta teza nije do kraja elaborirana, v. Badurina (1965–1966: 9–10).

⁵ Smičiklas (1904: 367); Mlacović (2008: 183).

⁶ Da se u notarskim spisima 14. lipnja 1370. spominje bratovština ove crkve te da je opravdano pretpostaviti da je crkva tada već postojala, prvi je zabilježio fra Odorik Badurina u *Kronici samostana u Kamporu (Velika kamporska kronika* [dalje: VKK] I, transkript, str. 621, a prema *Acta notariorum Nicolai quondam Zanmathei de Curtarodulo*, acta II, 14. lipnja 1370. godine, fol. 63). Crkva sv. Antona Opata zabilježena je kasnije i u dokumentu od 30. ožujka 1455. In *eccl(es)ia s(an)cti Anthonii de Cadantio* (HR-DAZD-28 *Bilježnici Raba (1403–1875)*, Thoma de Stantiis q. Mathei, kutija br. 2/III, sv. 5, fol. 359r, 30. ožujka 1455. godine), zatim se 1472. na popisu Bartula Paruttija, opata samostana sv. Grgura u Veneciji i upravitelja taksi crkvenih desetina u Mletačkoj Republici, navodi kao *Eccl(es)ia s(an)cti Anthonii de Cavodantio* (Arhiv Župe Rab [dalje: AŽR], *Archivium Venerabilis Capituli Arbi* [dalje: AVCA] 26, fol. 55).

⁷ O načinu i godini osnutka ovoga samostana, čini se, nije postignut konsenzus: godine 1499. (Brusić, 1990: 155), godine 1493. (Domijan, 2007: 114) ili već polovicom 15. stoljeća (Runje, 2012: 186; Runje, 2018: 102, 192; Ivočić, Kunčić, 2019: 193). Pojedini izvori na temelju kojih se osnutak ovoga samostana smješta u sredinu 15. stoljeća (Pederin, 1989: 39; Pederin, 1994: 125–168; Pederin, 2011: 38) mogu se odnositi i na primanje u bratovštinu sv. Franje (v. 17. veljače 1447. dona Eufumia oporučno želi ući i u bratovštinu sv. Franje. HR-DAZD-28 *Bilježnici Raba (1403–1875)*, Andrea Faieta, kutija br. 1/II, sv. 1, fol. 87r, 17. veljače 1447. godine).

⁸ Uz crkvu je istoimena bratovština posjedovala dvije kuće (gostinjac) koje je 16. ožujka 1493. iznajmila Magdalena Budrišić, a koja tada započinje s njihovim uređenjem i obnovom. S obzirom na to da se u ugovoru uz 1493. godinu navodi *monasterii sancti Antonii de Candantio*, a Magdalena kao trećoredkinja, moguće je pretpostaviti da je tada samostan već osnovan. Prijepis ugovora u HR-DAZD-28 *Bilježnici Raba (1403–1875)*, Giorgio Segotta, kutija br. 6/I, fol. 178r-v, 1503. Bratovština je kasnije kuće darovala, pod uvjetom da se u samostan primaju samo plemićke kćeri (AŽR, *Atti notarili*, Varia, VII, 1542. godina, fol. 64r, 257r-v).

⁹ *Draga, rapska pastirica* J. Barakovića prvi put je tiskom objavljena 1889. godine u Akademijinoj ediciji Stari pisci hrvatski: „*Draga rapska pastirica* Jurja Barakovića Zadrana“, u: *Djela Jurja Barakovića*, prir. P. Budmani i M. Valjavac. Stari pisci hrvatski, knj. XVII, Zagreb, 1889, str. 343–390. Drugi put sto godina kasnije: Baraković, Juraj. „*Draga, rapska pastirica*“, u: *Slovo o Rabu*, prir. L. Badurina, Rab – Zagreb, 1989, str. 45–143. Rukopis djela u 19. stoljeću bio je u vlasništvu Jurja Zudeniga, nadžupnika u Visu, a zatim HAZU, gdje se i danas nalazi pod sign. I. a 119 b. Restauriran je 13. studenog 1962. (br. 371) u Laboratoriju JAZU. M. Valjavac pretpostavio je da je riječ o prijepisu rukopisa priređenoga za tisak, i to zbog talijanskih „pripisa“ na fol. 2v („Qui si farà la figura d’un huomo, che legendo un libro, si maraviglia, et app(ress)o la Città d’Arbe vicino al mare“) te na fol. 38v („Qua si farà la figura dove si fabrica una Città in Isola di mare sopra una colina“) (Valjavac, u: Baraković, 1889: XII). U drugom zapisu nakon riječi *figura* dolazi riječ koja je, čini se, brisana, a glasila bi nešto kao *ragiona*. Taj uokvireni tekst vjerojatno opisuje embleme (ilustracije za drvoreze) koji bi se trebali naći na tom mjestu u tiskanom izdanju. Prvi list i polovica drugoga lista ovoga rukopisa sadrže prozni tekst na talijanskome jeziku u kojem se spominje Francesco Morosini, mletački dužd od 1688. do 1694. Nakon proznoga talijanskoga teksta slijedi spjev na hrvatskom jeziku, a oba teksta pisala je ista ruka. Na fol. 17r istom rukom dodan je distih na latinskom jeziku, u stvari prijetnja kradljivcu knjige: „Qui rapidis manibus librum furabitur istum / Expectet furcas, praemia digna furum.“ Talijanski tekst koji prethodi spjevu, uokvireni opisi ilustracija te distih knjižne kletve izostavljeni su u obama hrvatskim izdanjima *Drage, rapske pastirice*.

da su I. T. Mrnavić i J. Baraković bili suvremenici i prijatelji, pa je odatle moguće i zajednički interes za rapske teme.

U dijelu Barakovićeva pohvalnoga spjeva opisana je društvena struktura rapske zajednice, a evidentno je i nastojanje da se definira njezin „kršćanski društveni identitet“ oblikovan socijalnim, kulturnim i političkim predodžbama. Primjerice, vrlo su precizno nabrojene rapske relikvije, tj. *sveti rapski darovi*.¹⁰ Za rapski društveni identitet (kako za komunu, tako i za biskupiju i kaptol) od 14. do 17. stoljeća te su relikvije imale konstitutivno značenje. Pohranjene u sanktuariju rapske katedrale, relikvije je bilo dopušteno iznositi samo u određene dane (npr. 25. srpnja za blagdan patrona sv. Kristofora), i to uz posebnu dozvolu Kneževa vijeća na temelju koje se otključavao sanktuarij.¹¹ Takvi opisi uopće su mogli ući u spjev samo zahvaljujući tada aktualnim, izvanknjiževnim poticajima. Naime, da je pripovjedaču, dakle pridošlici strancu i gostu rapskih plemića, dopušteno vidjeti i javno opjevati „najtajnije“ rapske relikvije, moguće je jedino iz „kulturno-političkih“ razloga naručitelja samoga spjeva (književnoga teksta), koji su u spjevu – a i to je očekivano – navedeni poimence. Dopuštenje za takvo što valja tražiti u samoj namjeri naručitelja spjeva, rapskih sanktuarija, jer se na taj način željela osmisliti i naručena predodžba o rapskom društvu. Književni je tekst u tom smislu bio idealan alat.¹²

¹⁰ U kroatističkoj literaturi prevladavalo je mišljenje da su navedene relikvije dio pjesničke imaginacije: „Vrlo opširno prikazivanje svetačkih relikvija izaziva stanovite nedoumice. (...) Tim točnim informacijama pridodaje Baraković i neke za koje nema potvrde. A sasvim je u sferi izmišljenoga – toliko izmišljenoga da se stječe utisak da u tome ima nekog podznačenja – u tvrdnjama kako su mu pokazali kap sasušenog bogorodičina mlijeka...“ (Švelec, 1987: 392). U skraćenom obliku iste rapske relikvije opjevao je i J. Kavanjin u epu *Povijest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara* (1861: 330; 1913: 323). U Barakovićevu spjevu navedene relikvije odgovaraju popisima relikvija koje donosi A. Valier (HR-HDA-913, *Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč*, 1579–1580, 2/913, fol. 21r), M. Priuli (Archivio Segreto Vaticano, Misc. Arm. III, n°101, 25. svibnja 1603. godine, fol. 3r-4r), a nešto kasnije i D. Farlati (1775: 271–272). Barakovićev popis odgovara i *in situ* sačuvanim relikvijama, kako sam bila u mogućnosti utvrditi, a to potvrđuju i fragmenti pergamena u rapskim relikvijarima. Tim se fragmentima pri nabavi naručitelju ili kupcu potvrđivala autentičnost relikvija. Uz pergamenu o autentičnosti u trezoru rapske katedrale čuva se i relikvijar namijenjen za neku tekuću relikviju (suze ili mlijeka). U hagiografskim istraživanjima takav tip relikvija nije neobičan. O rapskim relikvijama i njihovu značenju u razviku legendarnih narativa v. Potočnjak (2018: 274), Potočnjak, Španjol-Pandelo (2021: 211–222).

¹¹ Sanktuarij se otključavao istovremeno četirima ključevima koja su pomno čuvala četiri najuglednija rapska plemića. Iz straha da relikvije netko ne ukrade, čuvari ključeva polagali su zakletvu da nikada neće dopustiti da se relikvije iznesu iz katedrale, niti radi održavanja pobožnosti. A. Valier je 30. svibnja 1579. poništio tu zakletvu kako bi se relikvije mogle iznositi i javno slaviti (Valier, 1579: fol. 1v-2r).

¹² Ta tendencija pojavljuje se na više mjesta u spjevu *Draga, rapska pastirica*, npr. od 841. do 848., od 857. do 864. te od 881.

U skladu s konceptom oblikovanja predodžbe o rapskoj kršćanskoj zajednici, autorski pripovjedač ovdje će opisivati i izdvojene vjerske prakse i procesije, sudionike (redovnike, kneza, vlastelu), potrebne rekvizite-relikvije te za rapsku komunu najvažniju ceremoniju otvaranja sanktuarija.¹³ Kao dio takve kršćanske društvene strukture na kojoj počiva rapska komuna, osim muških bratovština i fratara trećoredaca, u spjevu se spominju i sve tri rapske ženske redovničke zajednice. Taj dio izdvojen je i podnaslovom *Pisam od otoka rapskoga*, a pažnja je usmjerena na benediktinke. Predodžba o „divicama“ u ženskom samostanu posve je idealizirana, predstavljene su kao najbolje zagovornice Rabljana na nebu, a kao distinktivno obilježje ženskih monaških praksi navode se klauzura i koludarsko pjevanje (Slika 1):

Zatvorene te divice,
ke zaruči Krst propeti,
smrtna griha otrovnice
prvi mostir, drugi i treći
Kako čiste golubice
za duhovne pisni peti,
poznah da su koludrice,
mnjah anjeli da su sveti,
Jer to slišah slatki glasi,
svaka poje ter govori:
spasitelju, ti nas spasi,
uši tvoji k nam otvori,
Milosrdan znamo da si,
Rapski narod ne pomori,
sržbu tvoju jur ugasi,
da pridemo k tebi gori.¹⁴

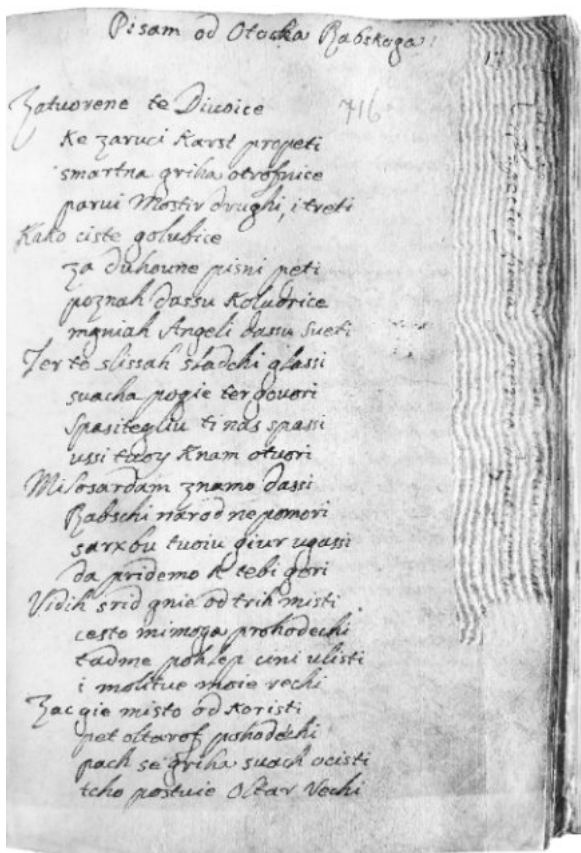
Barakovićev pripovjedač zatim će ući u istu koludarsku crkvu sv. Andrije Apostola i na oltaru sv. Ruzarija častiti Gospu od Ruzarija.¹⁵

do 888. stiha (Baraković, 1889: 358). Slična predodžba o rapskoj zajednici izgrađena je i u Kavanjinovu epu (Kavanjin, 1861: 143–145; Kavanjin, 1913: 140–142), a Kavanjin svoju predodžbu vjerojatno duguje čitanju Barakovićeva spjeva.

¹³ U spjevu od 253. stiha nadalje (Baraković, 1889: 349–350; u rukopisu Arhiva HAZU, sign. I. a 119 b opis počinje na fol. 9r-v). Taj simbolički čin podržavao je svijest o „starodrevnosti rapskoga plemstva“, pogotovo jer su se uz relikvije u sanktuariju nalazile povelje i listine koje su potvrđivale plemstvo rapskih obitelji; sve ono što je plemstvu „davalo imanenciju plemstva“ (Mlacović, 2008: 13–14). Za razumijevanje rapskoga (socio-političkoga) identiteta odnosno njegove konstrukcije do 1800. i njegove dekonstrukcije nakon 1802. godine v. Mlacović (2008: 9–43). Važni spisi čuvali su se uz relikvije i drugdje, tako na primjer u Dubrovniku.

¹⁴ Citirano, uz provjeru prema rukopisu i osuvremenjenje grafije prema Baraković (1889: 354–355). Arhiv HAZU, I. a 119 b, fol. 17r. Pogreške u rukopisu kao što su *divoice* ili *milosardam* svjedoče o tome da je tekst i prije ovoga prijepisa kolao.

¹⁵ Pet oltara koje pohodi pripovjedač u crkvi sv. Andrije Apostola, a među njima i oltar sv. Ruzarija kao legat obitelji Bizza, bilježi početkom 17. stoljeća M. Priuli u svojoj vizitaciji Rapske biskupije (Priuli, 1603: 18r). Čašćenje sv. Ruzarija dio je

Slika 1. *Pisam od otoka rapskoga* u sačuvanom rukopisu Drage, rapske pastirice J. Barakovića. Uz rub folija ispisano je na latinskom jeziku distih: „Qui rapidis manibus librum furabitur istum / Expectet furcas, praemia digna furum.“ Arhiv HAZU, sign. I. a 119 b, fol. 17r.

Vidih sridnje¹⁶ od trih misti
 često mimo prohodeći,
 tad me pohlep čini ulisti
 i molitve moje reći,
 Zač je misto od koristi,
 pet oltarov pohodeći,
 pak se griha svak očisti,
 tko poštuje oltar veći.
 Rad ruzara ki miriše,
 zač ga diva krilom krili,
 plodi cvitje vazda lipše
 niki rumen, niki bili,

Pak divica ki nju sluše
 obilata cvitja dili;
 pravedni se njom utiše,
 zač nikogar ne uhili.¹⁷

Iako su u ostalim krajevima glavni promicatelji Gospe od Ruzarija bili dominikanci, na Rabu se ovaj kult kao dio marijanskih pobožnosti osobito razvio nakon Lepantske bitke (1571), ali i osnutka bratovština sv. Ruzarija i Gospe od Karmena uz ženske benediktinske samostane sv. Andrije Apostola i sv. Justine početkom 17. stoljeća.

3. ŽIVJETI U ŽENSKOM SAMOSTANU

Redovnice su u rapskim ženskim samostanima bile aktivne sudionice pisane kulture, što je potvrđeno i na temelju spisa koji su pisani njihovim rukama. Blagajničke knjige primitaka i izdataka¹⁸ vode poglavarice samostana, i na talijanskom i na hrvatskom jeziku. Iako je riječ o administrativnim spisima, u njima su, osim prihoda i rashoda, poglavarice zabilježile podatke na temelju kojih saznajemo nešto više o njihovu životu unutar samostana, o životu same komune, kao i o interakciji te komunikaciji s pojedincima izvan samostana.

U Arhivu benediktinskoga samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu sačuvana je knjiga troškova s upisanim rashodima i приходima za 1597. godinu, a počevši s danom 25. kolovoza. Rukopis je naslovljen *Libro dell'entrati et spesa del Monasterio di San Andrea d'Arbe*, pisan je na papiru, talijanskim jezikom i latiničnom grafijom. Na temelju ovoga izvora moguće je pretpostaviti da su namirnice koje su se nalazile u samostanskoj smočnici i na stolu tipične namirnice koje su se mogle uzgojiti, proizvesti te nabaviti na otoku Rabu u 16. stoljeću. Bili su to, primjerice, ulje, sol, riža, ječam, grah, kruh, sir, salata, voće, meso (janjetina), riba (špar) i bilje („per sparosi et herbe“). Osim hrane, troškovi samostana uključivali su obrtničko-težačke usluge, kao što je npr. mljevenje u mlinu („per masinadura [macinatura] al mulin“), težačka nadnica („al Jurašić per una zurnada“), deranje janjeće kože („per far scortigar [scorticare] un agnello“), nabavka drva („per legne“), razne potrepštine kao što su pribor za jelo i spravljanje obroka, nabavku ili popravak obuće i odjeće („per aghi et brochete“), održavanje crkvenoga inventara ili pak zaštitu same zajednice („per la barca al capitano delle Cernide“).¹⁹ Na za-

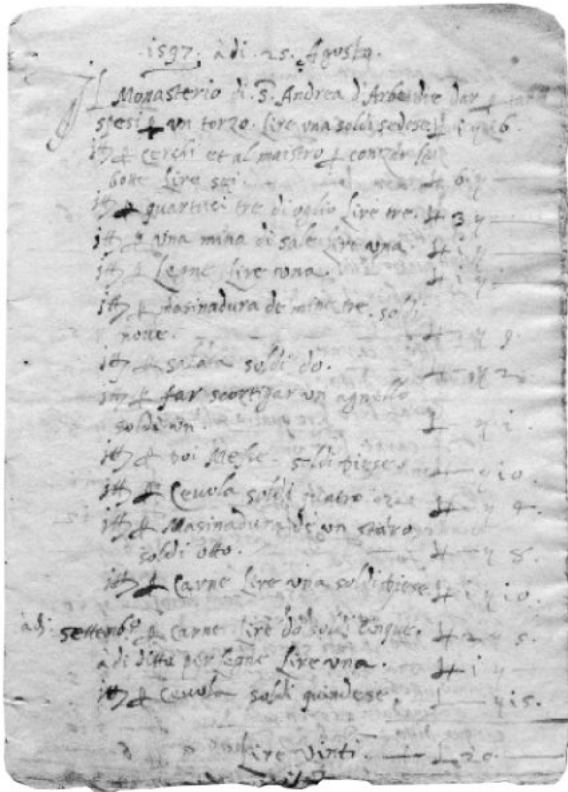
protureformacijskih preokupacija pjesnika 17. stoljeća, što je u Barakovića prisutno primjerice i u devetom pjevanju *Vile Slovinke* (v. Baraković, 1889: 141–142).

¹⁶ U akademijinu izdanju: *Vidih srid ne od trih misti* (Baraković, 1889: 355), a na temelju rukopisa iz Arhiva HAZU, I. a 119 b na fol. 17v, valja pisati kao jedan leksem „srednji“, jer se odnosi na ženski samostan koji je prostorno smješten između samostana sv. Antuna Opata i samostana sv. Justine, a to je samostan sv. Andrije.

¹⁷ Baraković (1889: 355).

¹⁸ Badurina (2015: 411–419).

¹⁹ *Libro dell'entrati et spesa del Monasterio di San Andrea d'Arbe*, 1597. Rukopis bez signature nalazi se među spisima u Arhivu samostana sv. Andrije Apostola (dalje AAA). Rukopis obuhvaća 9 folija (fol. 1v–9r) od kojih je 7 ispisanih, bez provedene folijacije.

Slika 2. Libro dell'entrati et spesa del Monasterio di San Andrea d'Arbe, 1597. Arhiv benediktinskoga samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu (AAA, bez signature).

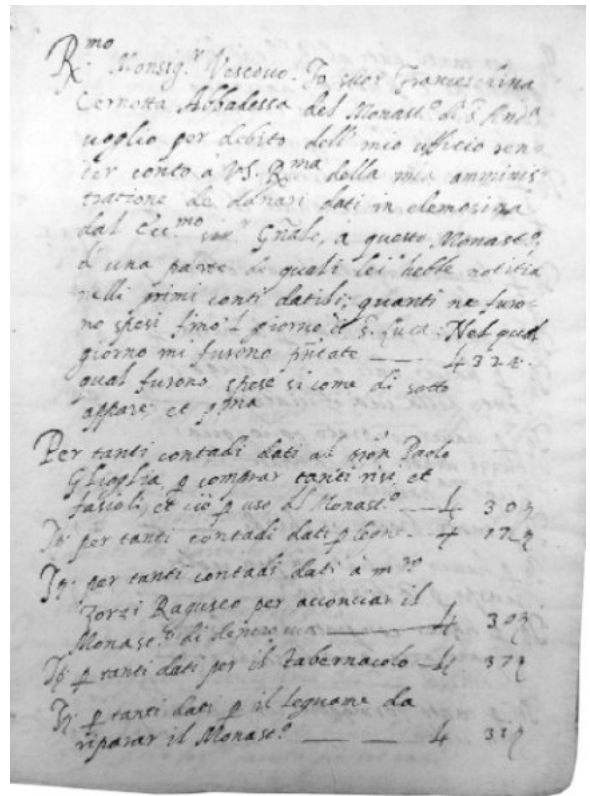
sebnom listu zabilježene su smokve („fighi“), uz imena ili prezimena pojedinaca koji su na taj način ovoj ženskoj zajednici vratili neki dug (Slika 2).

Račune za samostan sv. Andrije Apostola u Rabu na talijanskom jeziku podastrla je i opatica Franceschina Cernotta. Spis je adresiran na biskupa, opatica navodi svoje ime, podrijetlo i iznos sredstava, koje je račune već podnijela te periode u kojima su sredstva utrošena:

R(everendissi)mo Monsig(no)r Vescovo. Io suor Franceschina Cernotta Abbadessa del Monast(eri)o di s(an) And(re)a voglio per debito dell' mio ufficio render conto a V(o)s(tr)a R(everendissi)ma della mia amministrazione de danari dati in elemosina dal ecc(ellentissi)mo sig(no)r G(e)n(er)ale, a questo Monast(eri)o d'una parte de quali lei hebbe notitia nelli primi conti datili; quanti ne furono spesi fino (i)l giorno di s(an) Luca...²⁰

I ovdje su navedeni troškovi zajednice za obuću i odjeću, hranu, ogrjev, održavanje svete mise ili popravke samostana („per tante tavole, travi et chio-

²⁰ AZDN-18, Prvostolni kaptol u Zadru, sign. 24/147. Rukopis je nastao početkom 17. stoljeća, a ime je F. Cernotte kao priore samostana zabilježeno 1594. godine u vrijeme opatice Regine de Marinellis, što odgovara i dataciji rukopisa.

Slika 3. Knjiga računa samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, opatice Franceschine Cernotte. AZDN-18, Prvostolni kaptol u Zadru, sign. 24/147.

di per uso del Monasterio“), kao i pojedinci na koje je opatica bila upućena u obavljanju ekonomskih poslova za svoju zajednicu (Slika 3).

Više je rukopisa računa sačuvanih u arhivu bivše Rapske biskupije, a što ih je biskupu Petru Gaudenciju predala sedamdeset šestogodišnja opatica Beatriza Nemirića: „Ja sor Beatriza Nemirića opatica pridajem računi od prvoga leta moga opatištva u mostira svetoga Andrija“²¹ (Slika 4). U sastavljanju ovoga teksta sudjelovalo je više ruku. Početak spisa obuhvaća 1639. godinu počevši s 1. svibnjem.²² Računi su pisani na hrvatskom jeziku, dijelom kao kraći popisi s prihodima i rashodima, no, uglavnom narativno i rukom opatice Nimire. U središnji dio opatičina rukopisa umetnut je ekstenzivan popis biskupu predanih računa iste opatice.²³ Taj popis pisao je netko drugi, i to za 1641. godinu, ali se nakon toga iznova nastavlja rukopis opatice Nimire,

²¹ AŽR, AE, Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663), snop IV, 1639, fol. 141r. Knjiga računa B. Nimire nalazi se na fol. 141r–168r. Nemirić je kroatizirani oblik prezimena rapske plemićke obitelji Nimira. Svi citati iz hrvatskih rukopisa u ovom radu, kao i tiskanih starih knjiga, donose se u suvremenoj grafiji.

²² Isto, fol. 141r–158r.

²³ Isto, fol. 159r–161v.

Slika 4. Knjiga računa opatice Beatrice Nemirić, 1639. Arhiv Župe Rab (AE), Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663), snop IV, fol. 142r.

kao i prozno-narativni tekst izvješća o prihodima i rashodima samostana.²⁴ Istom će se biskupu podastrijeti računi i za 1644. godinu, ali na talijanskom jeziku, što je učinila „sor Cherubina Dominis Abbadessa“.²⁵ Dvojezičnost ove ženske zajednice ilustracija je jezične situacije u samoj rapskoj biskupiji, u kojoj su (uz latinski) i talijanski i hrvatski bili sredstvo svih oblika komunikacije.²⁶

U ovim ekonomskim spisima spominju se pšenica iz rapskoga fontika, proso, ječam, kukuruz, bob, kapula, zelje, vino, ocat, sir, med, smokve, vuna te ljetina i godišnji prinosi od poljoprivrede, stada ovaca i koza te pašnjaka. B. Nimira opisuje kako se pšenica nosila mljeti u mlin, a zatim se pšenično brašno koristilo za pripremu objeda, kruha te za razne slastice kao što su pogačice, kolačići i kolači koji su se u samostanu običavali peći prigodom blagdana Svih svetih te na dan patrona crkve sv.

²⁴ Isto, fol. 163r-168r.

²⁵ Isto, fol. 169v-170v.

²⁶ Kako to potvrđuju sačuvani izvori, obje ženske benediktinske zajednice u službenoj komunikaciji s biskupima koristile oba jezika. O uporabi latinice i hrvatskoga jezika u ženskim redovničkim zajednicama u Dalmaciji v. Runje (2006: 99–114).

Andrije Apostola.²⁷ Prehrana je uključivala meso i kuhana jušna jela kao što je leća. Redovnice su poljoprivrednim sirovinama sudjelovale u robnovčanoj razmjeni komunalne zajednice: podmirivale su dugove, kupovale cipele, pokrivala troškove kovača, bravara, bolničara, obnavljale ili popravljale samostan:

...prodali smo gospodinu Semitekulu šesnajst barili po devet libar, a jedan baril Šibenčanu (...) i skupihomo jedan sić gospodinu Mikelu za dug, četire barili osta Martinu Sudnjiću, po četire libre za pol stara boba i kapule i za naval od muke ku nam je nosil na Riku (...), za mestiri ki su nam mostir načinjali (...). Za spovidnici i za pripovidavca i sve ostale potrebe (...) poslahomo prisvitlomu g(ospodinu) biskupu dva barila vina, a strati se četire sići dvojim koludricam u s(vete) Justine i u svetog Antona. Osam sići u mostiru našem se strati, a tri sići za kampanje i za crikvu. (...) Pisano na deset oktobra. Dasmo jenu minu prosa za postole načint, a dvi za koludrice (...) Na dvanajst novembra kovaču minu i pol za ključanicu od konobe, (...) na trijaset denara dvi mine luči za nošenje od kaminja i zemlje iz crikve (...) Jimihomo od naše intrade četirasta i četrdeset libric smokav, dali smo jih miser Batisti za riži, Baret(i)ću stol i četernajst libric za dug, a spicijalu stol i deset libric (...), don Gabru Kolovu na Riku za kortezije ke je on nam učinil (...), a dvisti za koludrice i za druge potrebe od mostira ke smo stratili ono leto.²⁸

Starosna dob žena čiji su prihodi i rashodi obuhvaćeni računima opatice Nimire je od najmlađih djevojčica od svega 5 godina do najstarijih redovnica od 75 godina. U godini kada nastaju ovi troškovi zajednicu čini 25 zavjetovanih sestara (*monache velate*) i 28 pripravnica (*educande*), što znači da su ukupno 53 osobe zavedene kao dio ženske zajednice sv. Andrije Apostola.²⁹

²⁷ AŽR, AE, Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663), snop IV, 1639, fol. 142r.

²⁸ Isto, fol. 146r-v, 148r, 157v.

²⁹ Popis je stanovništva na Rabu *Inventario delle anime, descrizione della Città* sastavljen u vrijeme biskupa Petra Gaudencija 1638. i 1639. godine, a uključivao je i sve ženske samostane, sv. Antuna Opata (fol. 80v), sv. Andrije (fol. 87v-88r) i sv. Justine (fol. 88v). AŽR, AE, Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663.), snop IV, fol. 80–140. Nisu sve žene istovremeno boravile u samostanu, što je i očekivano s obzirom na veličinu ovoga samostana. Iako su formalno iskazivale pripadnost samostanskoj zajednici, bile su u različitim „zvanjima“ koja su im omogućavala boravak izvan samostana. To je jedan od razloga formalnoga ograničavanja broja osoba u samostanu, a što se nastoji uvesti odredbama vizitatora i biskupa.

4. PRAVILA I KONSTITUCIJE IZ 1654. I 1794. ZA ISPRAVAN ŽIVOT RAPSKIH REDOVNICA

Rapski je biskup Pasqual Padavini (1588–1621)³⁰ godine 1610. nakon provedene kanonske vizite smatrao da redovnice moraju još više nastojati u samostanskoj klauzuri. U tu svrhu sastavio je objavu na talijanskom i hrvatskom jeziku u kojoj je objašnjeno kako se redovnicama valja ponašati, odijevati, raditi i moliti, što nije primjereno za pripadnice ovoga reda te kako kažnjavati one koje ne poštuju pravila.³¹ Obavezne su i danju i noću pohađati kor, a one koje u tome budu nemarne bit će kažnjene tako što će klečati i moliti te jesti na podu refektorija, i to samo kruh i vodu. Opatica koja pogriješi u strogosti klauzure, između ostalih kazni koje je mogu zadesiti, bit će zatvorena u tamnicu na jedan mjesec.³² Tako na primjer: „Sor Jerolima Zaro, budući ona veće volat prijala u mostir svoga jednoga neputa (...) dajemo i njoj za pokoru da jima postiti dva petka suho ob vodi i kruhu u refektoriju“.³³ No, praksa sastavljanja konstitucija kojima bi se žene podučilo u primjerenu i dozvoljenu ponašaju u Rapskoj biskupiji, posebno je zabilježena u vrijeme apostolske vizitacije zadarskoga nadbiskupa Oktavijana Garzadorija (oko 1567–1652),³⁴ na čije su se odredbe o ponašanju nadovezali i rapski biskupi Teodor Zorzi (1621–1635)³⁵ i Petar Gaudencije (1636–1663).³⁶

³⁰ Spisi rapskoga biskupa Pasquala Padavina nalaze se u AŽR, AE, *Acta episcopi Paschalis Padavini*, Veneti (1588–1621), snop II.

³¹ Isto, fol. 137r-v, 140r-v.

³² Isto, fol. 140v.

³³ Isto, fol. 140r.

³⁴ O vizitaciji dalmatinskih biskupija O. Garzadorija 1624. i početkom 1625. godine v. Mardešić, Kovačić (2005: 13–52).

³⁵ Rapski dokumenti biskupa T. Zorzija su oskudni, a nalaze se umetnuti u svezak III. (AŽR, AE, *Acta episcopi Petri Gaudentii* (1636–1663), snop III, fol. 97–99, 308–309). Međutim, neki od njegovih autografa (pisama koje je uputio s Raba) nalaze se u knjižnici Marciana u Veneciji, pod sign. It. X, Cod. CCXV = 6269 iz 1634. godine (u svesku pod naslovom *Lettere di diversi ad Alvise Contarini ambasciatore a Roma, 1632 al 1635*). O ovome se biskupu zna vrlo malo. Imenovan je rapskim biskupom 1621. godine (v. Farlati, 1775: 280–281), no bio je montekasinski monah te se 1626. pojavljuje u dokumentima koji se odnose na prijenos relikvije sv. Teobalda (...) *assistente Reverendissimo domino domno Theodoro Georgio Veneto monacho Cassinensi Episcopo Arbensi Episcopatus fui anno quinto, facta fuit Translatio harum Reliquiarum Corporis Sancti Theobaldi Ordinis Camaldulensis cum solemnibus caeremoniis ad Altare eidem Sancto dicatum* (Mittarelli, Costadoni, 1756: 395). Prijepis Zorzijevih konstitucija u rukopisu iz 1794. rijedak je svjedok nastojanja oko Rapske biskupije, iako u njoj nije bio stalno nastanjen (o razlozima v. Mlacović, 2008: 60), ali je 1635. vizitirao biskupiju. Dio dokumenata nalazi se i u Tajnom vatikanskom arhivu u Rimu (Neralić, 2000: 147).

³⁶ U književnoj povijesti poznatiji je kao Petar Radović. Bio je latinski pjesnik (Jovanović, 2008: 50; 2008: 68, 69) i

Dva rukopisa *Regule sv. Benedikta* sačuvana su u Arhivu ženske zajednice sv. Andrije Apostola. Oba su ispisana na papiru, uvezana u formu bilježnice te, osim općih pravila, sadrže različite odredbe, kao i detaljne upute o prihvatljivim i neprihvatljivim oblicima ponašanja u ženskom samostanu. Prvi rukopis datiran je u 1654. godinu i naslovljen *Počinjje Regula otca svetoga Benedita*. Rukopis sadrži posljednje odredbe biskupa Petra Gaudencija, koje je sastavio u Rabu 15. studenoga 1654. godine.³⁷ Iako su dijelove teksta ispisale najmanje tri ruke, u cjelini su ortografski odabiri i grafijska rješenja u načelu ista. Na marginama ovoga ozbiljnoga štiva u kojemu je propisana i jačina glasa u molitvi, nalaze se usputne črkarije i crteži (cvjetić, ukrašeni inicijalni O i P, usmjereni kažiprst, čovjekoliko stilizirani C) te mrlje od voska, što ukazuje na korištenje i čitanje rukopisa.

Drugi rukopis *Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis pro sanctimonialibus militantibus sub Regula Eiusdem de Observantia* (Arbi, 1794) uvezen je u bilježnicu s koricama i naslovnim listom te s nešto opširnijim podnaslovnim tekstom iz kojega proizlazi da je rukopis dovršen 1794. godine, da je tekst *Regule* ovdje prijevod na hrvatski jezik, ali samo u onom dijelu koji se pristoji koludricama (benediktinkama), kao i to da osim triju različitih tekstova Gaudencijevih konstitucija, od kojih dva prethode verziji iz 1654. godine, sadrži naredbe, zapovijedi i konstitucije apostolskoga vizitatora O. Garzadorija te biskupa T. Zorzija.³⁸ Oba sačuvana rukopisa (1654. i 1794, Slika 5 i Slika 6) sadržajno su vrlo bliska, ali jedan drugome nisu poslužili kao predložak, što pokazuje grafostilističke i ortografske te kompozicijske razlike.

Hrvatski tekst rukopisa iz 1794. prijevod je s talijanskoga „ispisan“ na Rabu, i to kako bi se „ispunila želja“ (očito na zahtjev ili nalog) sestara Dominis, pripadnica plemstva,³⁹ a ujedno i koludrica samostana sv. Andrije Apostola. S obzirom na naslovnicu, rukopis je nastao na „osobnu“ inicijativu i za čitateljske potrebe imenovanih žena iz rapske plemićke obitelji Dominis, međutim i za samostansku uporabu kao naslijeđe kasnijim opaticama samostana, što potvrđuje mladi dodatak privezan rukopisu, tj. prijevod s „ilirskoga govora“ (tj. hrvatskoga jezika) na talijanski („Tradotte dalla Favella Illirica nell'Italiana“) istih konstitucija.⁴⁰ Na drugom

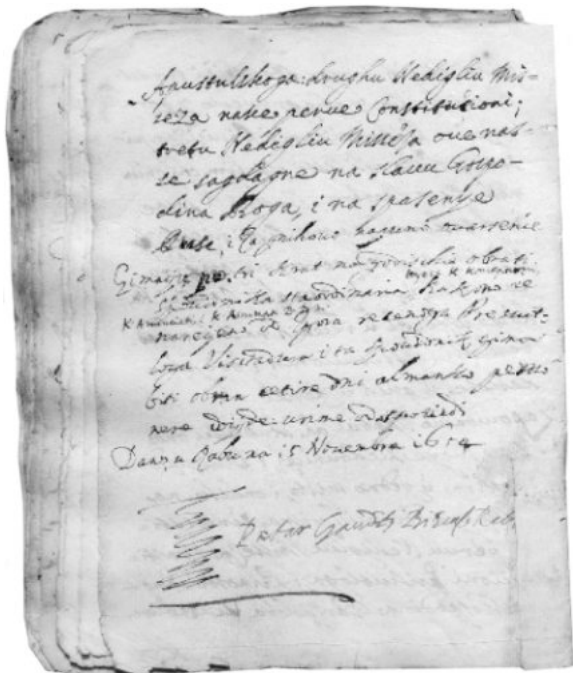
prevoditelj više teoloških djela na hrvatski jezik: Ciccarelli (1811: 28–29); Ljubić (1856: 140); Čoralić (2001–2002: 75–89).

³⁷ *Počinjje Regula otca svetoga Benedita*, AAA, bez signature, 1654, fol. 63r-70v.

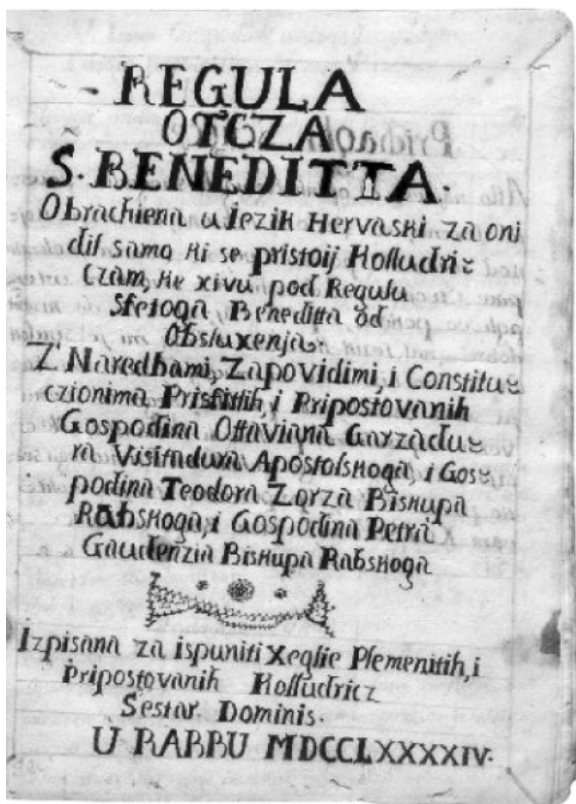
³⁸ *Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis*, AAA, bez signature, 1794.

³⁹ U podnaslovu „plemenitih“ nema značenje „plemenitih duhom“, već doslovno „pripadnicâ plemstva“.

⁴⁰ Prijevod je za potrebe samostana godine 1851. iznova naručila opatica Alojzija Galzigna: „Ordinanze, Decreti e Costi-

Slika 5. Rukopis *Regule sv. Benedikta* s odredbama Petra Gaudencija dane u Rabu 15. studenoga 1654. godine. Arhiv samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu (AAA, bez signature).

Slika 6. Prvi unutarnji list mladega prijepisa *Regule (Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis)*. AAA, bez signature, 1794.

naslovnom listu s njegove stražnje (*verso*) strane nalazi se uvodno obraćanje „pridragom štioću“ koje je oblikovano prepoznatljivim retoričkim konstrukcijama. Prethodno je na naslovnici istaknuto da je cijeli tekst rukopisa nastao za potrebe čitateljica, međutim, u ovom kratkom predgovoru prevoditelj, koji je i potpisan inicijalima G. P., moli čitatelja da mu ne zamjeri loše poznavanje hrvatskoga jezika. Pretpostavka koja se nameće jest da je ovaj prijevod na hrvatski jezik sabranih konstitucija u rukopisu iz 1794. mogao biti namijenjen i za nešto širu (otvorenu) publiku, a koja nije uključivala samo redovnice:

Pridragi štioče

Ako najdeš u ovih knjigah štogodir zločesto složeno, ali zlo obračeno, ali da u kojgod stvari da pomankiva, ne zamiri molim te. Pače s' tvojom mudrošćom i razumom ustrpljivo pokaraj i poboljšaj. Znaj to da nisam dobro znal jezik hrvaski, a Bog mi je svidok da bil sam viran u istumačenju, niti sam koju stvar ostavil niti pridal, nego u svemu verno ispisal sam po Reguli italijanskoj. Ne ostaje mi drugo, nego želiti od Privičnjega svako pravo dobro i priporučiti se tvojim molitvam. Živi srično i moli Boga za mene.

G. P.⁴¹

Da je prevoditelj razlikovao žensku od muške čitateljske publike potvrđuje i dio u popisu naredbi i zapovijedi svetih otaca papa, koji je upućen upravo „štilnicama“, monahinjama, tj. napisan je za čitanje u ženskom samostanu:

Na svrhu za zneti svako mišljenje na ono ča bi se moglo sumnjiti. Zapameti bogoljubna štilnice, da ono ča se govori i naređuje koludron, to jisto se govori i naređuje koludricam, i tolikajše ča se govori opaton, to se govori i opatici.⁴²

Za sastavljanje mladega rukopisa prevoditelj je imao pred sobom predložak starijih prijepisa svih dotadašnjih konstitucija te je u ovaj mladi prijepis-prijevod prenio i stariju dataciju, potpis pisara te imena svjedoka. Tako saznajemo da je apostolski vizitator i zadarski nadbiskup Garzadoro vizitacije sastavio u franjevačkom samostanu konventualaca sv. Ivana Evanđelista 9. lipnja 1625. godine te da su tom činu nazočili „Jivan Maročić kančilir“ i „don Jirolim Gožinić kančilir biskupinski“ koji Garzadorijeve konstitucije „istumači i potpisa“.⁴³ U slučaju

tuzioni dell'III(ustriss)mo e Rev(arendiss)imo Monsignor Otavio Garzadoro Visitatore Apostolico (...) Tradotte dalla Favella Illirica nell'Italiana a maggior comodo delle Molto Reverendissimi Padri per ordine e commissione della Molto Rev(ere)nd(issim)a Mad(re) Abbadessa Aloisia Galzigna nel Convento di Santo Andrea Apostolo del 1851.“ U *Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis*, AAA, bez signature, 1794: 151.

⁴¹ Isto, drugi naslovni list.

⁴² Isto, 120.

⁴³ Isto, 124. U talijanskoj verziji: *Girolamo Galzigna Cancelliere Vescovile ed interpreto e sottoscrisse te Don Gerolamo*

konstitucija Teodora Zorzija saznajemo da „Don Jerolim Gožinić pisa i stumači zgor rečene dekjaraciona po zapovidi prisvitloga gospodina biskupa“. ⁴⁴ Pod posljednjim konstitucijama saznajemo: „Dano u Rabu na 15. novembra 1654. Petar Gaudenci biskup rapski“. ⁴⁵ Izvorno su Garzadorijeve vizitacije sastavljene na latinskom jeziku; ovi su rukopisi, dakle, hrvatski prijevodi talijanskih prijevoda s latinskoga izvornika.

Konstitucije O. Garzadorija i P. Gaudencija odnose se samo na samostan sv. Andrije Apostola, dok se one T. Zorzija odnose na sve ženske samostane u Rapskoj biskupiji. ⁴⁶ S obzirom na sačuvane odredbe o primjerenu i prihvatljivu ponašanju žena moguće je zaključiti da su se za život u samostanu nastojale, vrlo precizno, propisati sve sfere života (od odijevanja do mišljenja i osjećanja) te prevenirati sve aktivnosti, interakcije, prakse i djelovanja koji ne bi bili u skladu s posttridentskom predodžbom o ženi-redovnici. Pravila koja su propisana *Regulom* smatraju se općim pravilima monaškoga života pa je kultura poslušna predviđena jednako za sve ženske benediktinske samostane, uključujući i rapske. Ta „opća“ pravila usklađena su s običajima grada u kojemu se nalazi samostan ili primjerice s vremenskim prilikama i klimatskim uvjetima. Kolutarsko odijelo sastoji se od suknje i *kamižota* koji zimi treba biti deblji i od drapa, ljeti laganiji; od *škapulara*, tunike s kukuljicom (*cocolla*), čarapa (*calcette*) te obuće. Boja odjeće je crna, tj. usklađena s običajima reda, rubenina može biti bilo koje boje, a čarape su bijele. Propisana je i mjera tkanine, sastavni dijelovi habita, njihova dužina i širina, broj potrebnih odijela; nije dozvoljeno bacanje stare odjeće, već ju je potrebno dati ubogima. Odjeća ne smije biti predugačka kako se ne bi „smucala“, rukavi trebaju biti široki onoliko koliko se u njih može utisnuti druga ruka, a suknje „imaju biti do košćice od noge“. ⁴⁷ U odnosu na opća pravila o izgledu obuće i odjeće, rapski biskup P. Gaudencije za koludrice sv. Andrije Apostola dodatno ih je razradio (a u skladu s odredbama Tridentskoga sabora), i to pod prijetnjom izbacivanja iz samostana:

Najprvo da imaju opslužiti naše naredbe i zapovidi, i da žive poslušne i ponižene. Da njihova odića je priproča i prez nareh, i da odiće nisu nikako svilne.

Galzigna scrisse ed interpreto la suddetta Dichiarazione per Ordine del Monsignor Vescovo (prevoditelj se kolebao u pisanju imena *Girolamo / Gerolamo*).

⁴⁴ Isto, 127.

⁴⁵ Isto, 135.

⁴⁶ *Prisvitli, Gospodin Teodor Zorzi biskup rapski, naredil je ove zdol pisane stvari da imaju biti opslužene od svih poštovanih redovnic mostirov rapskih* (...) (isto, 125). Valja imati na umu da T. Zorzi nije imao neposredan uvid u pojedine ženske zajednice, zato se njegove odredbe naslanjaju na Garzadorijeve vizitacije i vrijede općenito za sve samostane.

⁴⁷ Isto, 90.

Ni imaju resiti se s srebrom, ni zlatom, ni za glavu, ni na vratu, ni nositi manini, ni vlasi resiti, da odića njihova ima biti ali bruna ali drugoga honesta kolura pod penu ako ne budu ovrševati ovu našu zapovid i naredbe, da imaju biti izagnane iz mostira. ⁴⁸

Dodatno je istaknuo da prsa moraju biti posve pokrivena, put se ne smije vidjeti, odjeća ne smije biti ukrašena, već priprosta. Propisuje da čarape ne smiju biti drugih boja izuzev crnih ili bijelih, moraju biti od drapa, sukna ili platna, redovnice ne smiju nositi cipele na petu, s mašnjama kao ni one šivene svilom:

Da ne nose postole divičice s taketi, ni fjoketi, ni rastržene, ni tajcane, ni šivene s svilom; ni da nose postolce ke užaju se nositi s suori, ke jesu rakamane, ni tajucane, ma štete. ⁴⁹

Pravilo propisuje i predmete koji su potrebni redovnici za svakodnevni život u samostanu, što ne trebaju ili ne smiju imati u svojim škrinjama (jabuke, mirise, zrcala i sl.), a opatica je dužna provjeravati što njezine sestre posjeduju. P. Gaudencije zapovijeda opatici da svake godine na blagdan Rođenja svetoga Ivana Evanđelista napravi premetačinu kako bi provjerila što je u koludarskim škrinjama (*Za činiti čerku po škrinjah*). ⁵⁰ Također, sasvim u posttridentskom duhu, vizitator zabranjuje i ukrašavanje i mazanje lica te uređivanje kose:

Nijedna koludrica u nijedno vrime, ni za koga se hoće uzroka ali rekreacioni, smi pustiti odiću koludraku i oditi svitovnu, a mnogo manje hoditi po mostiru okrabanosana ali načinjena vlasi na užancu svitovnu, ni ostalimi stvarjama ali pomastjama stanje koludric podobno pogrubiti, pod penu da ne može biti balotana, ni balotati, i da zgubi sv(et)i oficij i poštenja do tri godišća u koju penu tud je razumi se upala. ⁵¹

⁴⁸ Isto, 133–134.

⁴⁹ Isto, 145–146.

⁵⁰ Isto, 143.

⁵¹ Isto, 121. Citirana odredba namijenjena je koludricama sv. Andrije, dok je konstitucije O. Garzadorija za žene u samostanu sv. Justine objavio D. Farlati (1775: 280). Na temelju ove Garzadorijeve naredbe protiv ukrašavanja žena u samostanu I. Ostojić smatra da su u samostanu sv. Justine: „rapske koludrice priredivale predstave religioznog sadržaja, i da je tim prikazivanjima prisustvovao također vanjski svijet. Garzadoro im, naime, strogo zabranjuje u samostanu nositi profano odijelo, splesti kosu po svjetovnjačku, metnuti obrazinu i nabojadisati lice. Neka se zabavljaju, ali čedno i na način, da ih nitko izvana ne može vidjeti“ (Ostojić, 1964: 141). U Farlatija je to odredba br. II *multo minus personatae incedere per monasterium* (1775: 280). Hrvatski prevoditelj upotrijebio je pridjev *okrabanosana* u značenju prurušena (...*personatae*). Obrazina ili maska koju je redovnicama bilo zabranjeno nositi u samostanu može označavati i karnevalsku masku. Tako 17. travnja 1590. Ivana Karulić, redovnica u samostanu sv. Justine, svjedoči o događanjima u samostanu u vrijeme prošloga karnevala *che questo Carneval pross. passato Cecilia Androha novizza nel nostro monasterio. Quaerelae contra Caeciliam Androha Monialem Noviciam im monasterio Sanctae Justinae*, u: AŽR, AE, *Acta episcopi Paschalis Padavini, Veneti* (1588–1621), snop II, fol. 750.

Žene su u ovoj zajednici bile pismene, o čemu svjedoči i pisana korespondencija, međutim pisanje se s obzirom na adresate strogo nadziralo. Već je T. Zorzi redovnicama zabranio da bez dopuštenja opatice pišu pisma bilo roditeljima bilo strancima, da izuzev krajnje nužde roditeljima šalju poruke te da bez prisustva opatice otvaraju upućena im pisma.⁵² Međutim, tu odredbu P. Gaudencije prvo je dodatno razradio:

Zapovidamo pod sveti posluš svim koludricam i divičicam (...) da nimaju pisati listi ni police nijednoj vrsti od ljudi van mostira, ni primati ih od nikogare, ako prvo nego van mostira ih pošlju, ali udilje kad zvanka ih primu, ne prikažu ih opatici. (...) takovi listi i police ke njoj budu prikazane ima sve proštiti i dobro razmisliti ako je stvar pristojna dopustiti licencju za van poslati oni listi...⁵³

Očito prateći što se događa u zajednici, naredbe biskupa mijenjale su se i s vremenom prilagođavale, pa je i ovaj oblik cenzure ponešto ublažen, a P. Gaudencije je naposljetku 1654. i odredio da je koludricama dopušteno bez nadzora opatice pisati članovima najuže obitelji: ocu, majci, bratu ili sestri.⁵⁴ Zapovijedi biskupa usmjerene su na sve oblike socijalne interakcije s vanjskim svijetom, od razgovora s pripadnicima suprotnoga spola do komunikacije s djecom,⁵⁵ iako su *educande* u samostanu i same bile djevojčice u dobi od pet do devet godina.

Pravila su napisana kao naredbodavne konstrukcije te sadrže razne nadzorne instrumente,⁵⁶ a od adresata se očekuje bespogovorno i ritualno usvajanje pravila. Česte su apelativne fraze kao „zahtijevamo“ ili „naređujemo pod kaznom prokletstva“. Pravila sadrže i upute kako ih je najbolje usvojiti: zajedničkim glasnim čitanjem svake nedjelje u mjesecu. Za provedbu pravila također je zadužena opatica, a ako to ne učini, prijeti joj kazna:

Zapovidamo opatici da skupivši ona sve redovnice i divičice od mostira u jedno misto, i ondī na slīhanje svih ima činti štiti prvu nedilju miseca konstitucioni prisvitloga i pripoštovanoga gospodina Garzadura visitadura apustolskoga. Drugu nedilju miseca naše prve konstitucioni. Tretu nedilju miseca ove naše sagdanje...⁵⁷

U praksi su ove naredbe bile teško provedive, naročito imamo li na umu da je riječ o plemićkim

⁵² *Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis*, AAA, bez signature, 1794: 125.

⁵³ Isto, 144.

⁵⁴ Isto, 135.

⁵⁵ Isto, 133, 199.

⁵⁶ Predviđeno je i tjelesno kažnjavanje, osobito mladih djevojaka i djevojčica: „Svako vrime i svaka doba i svaki razum ima svoju miru. I zato divice, ali mlaje po vrimentu ali one ke ne mogu razumiti koliko velika jest pedivša od prokljestva, koliko krat učine koje god pomankanje imaju se pedivšati i velikimi posti ali udaranjem za da se poboljša“ (isto, 49).

⁵⁷ Isto, 135.

kćerima koje su nerijetko odlazile spavati svojim kućama napuštajući samostan u određeno doba dana ili noći.⁵⁸ Naredba o redovitom, glasnom i kolektivnom čitanju tekstova pravila ukazuje na to da je čitanje unutar ženske samostanske zajednice bila ritualizirana i hijerarhijom određena praksa.

5. OXFORDSKI CEREMONIJAL RAPSKIH BENEDIKTINKI

Danas se u Bodleiani u Oxfordu čuva kodeks na latinskome jeziku, pisan gotičkom minuskulom na pergameni, koji se upotrebljavao u rapskoj crkvi i samostanu sv. Andrije Apostola. Taj je kodeks u knjižnici zaveden pod signaturom MS. Canon. Misc. 336 i dio je zbirke rukopisa Mattea Luigija Canonicija (1727–1805/1806) koja je za Bodleianu otkupljena 1817. godine u Veneciji.⁵⁹ Sadrži 25 obostrano ispisanih folija na kojima se nalaze florealne iluminacije za koje je pisar, kao i za inicijalna slova, koristio crvenu i plavu, a ponegdje i žutu boju tinte. Na temelju paleografskih značajki moguće ga je datirati u 15. stoljeće.⁶⁰ Da kodeks izvorno nije bio namijenjen za rapsku zajednicu, već je u nju pristigao naknadno, i to u ceremonijalne svrhe, potvrđuju prepravci u kojima je pisarskim nožićem ostrugano ime prethodnoga samostana, da bi se zatim upisalo ime rapskoga ženskoga samostana. To je vidljivo na fol. 1r (*Incipit ordo secundum moniales Sancti Andreae de Arbo*), na fol. 11v te na fol. 12r. (Slika 7 i Slika 8).

Jedna je pretpostavka da je prvotno kodeks nastao za ženski benediktinski samostan sv. Marije u Zadru.⁶¹ S obzirom na sadržaj, žanrovski je riječ o ceremonijalu monaškoga zavjetovanja u crkvi sv. Andrije Apostola (u katalogu je zaveden kao *Order for admission of nuns*). Također, ovaj kodeks dosad je domaćoj filologiji bio nepoznat, a na njegovo postojanje upućuje tek jedna bilješka na marginama ostavštine G. Prage u knjižnici Marciana u Veneciji.⁶²

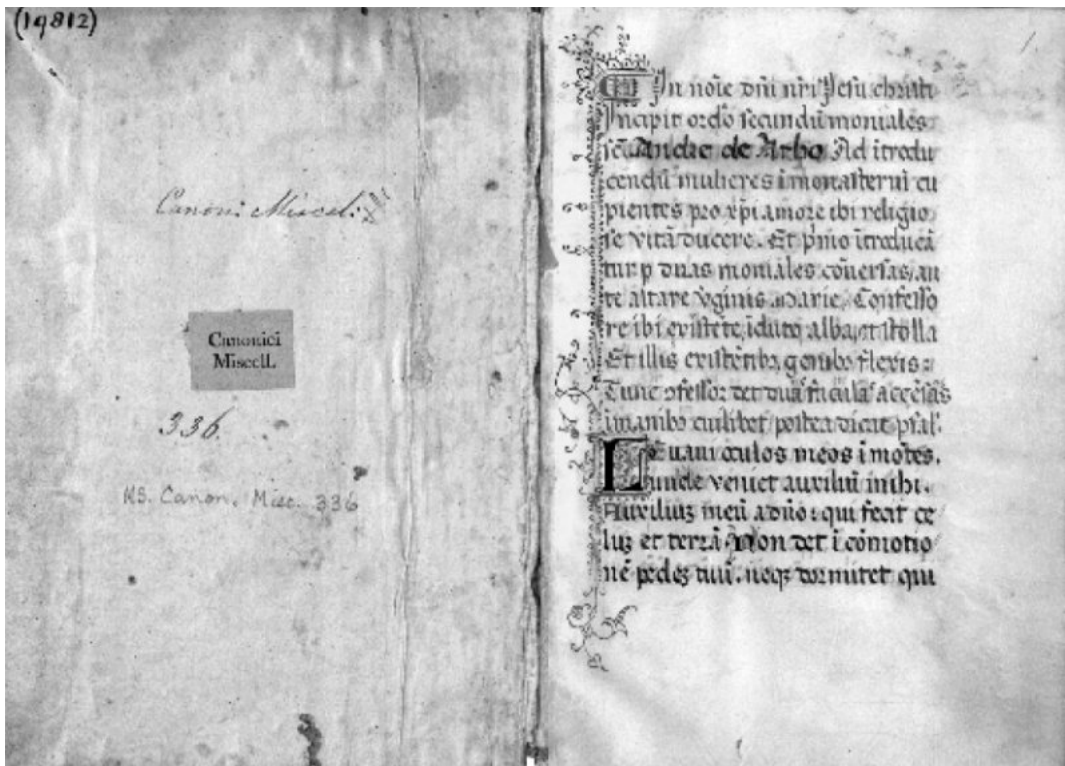
⁵⁸ O prilikama na Rabu u 16. i 17. stoljeću u kontekstu života žena u samostanu vidjeti Mlacović (2008: 56–62).

⁵⁹ Zbirka Mathea Luigija Canonicija broji oko 2045 rukopisa, među kojima je 576 volumena *miscelanea* na latinskom jeziku. MS. Canon. Misc. 336 zaveden je pod brojem 336 u Coxe (1854: 691) i pod brojem 19812 u Madan (1897: 406). Za osnovne podatke o Canonicijevoj zbirci v. Macray (1868: 223–227); Merolle (1958: 5–57); Mitchell (1969: 129–137).

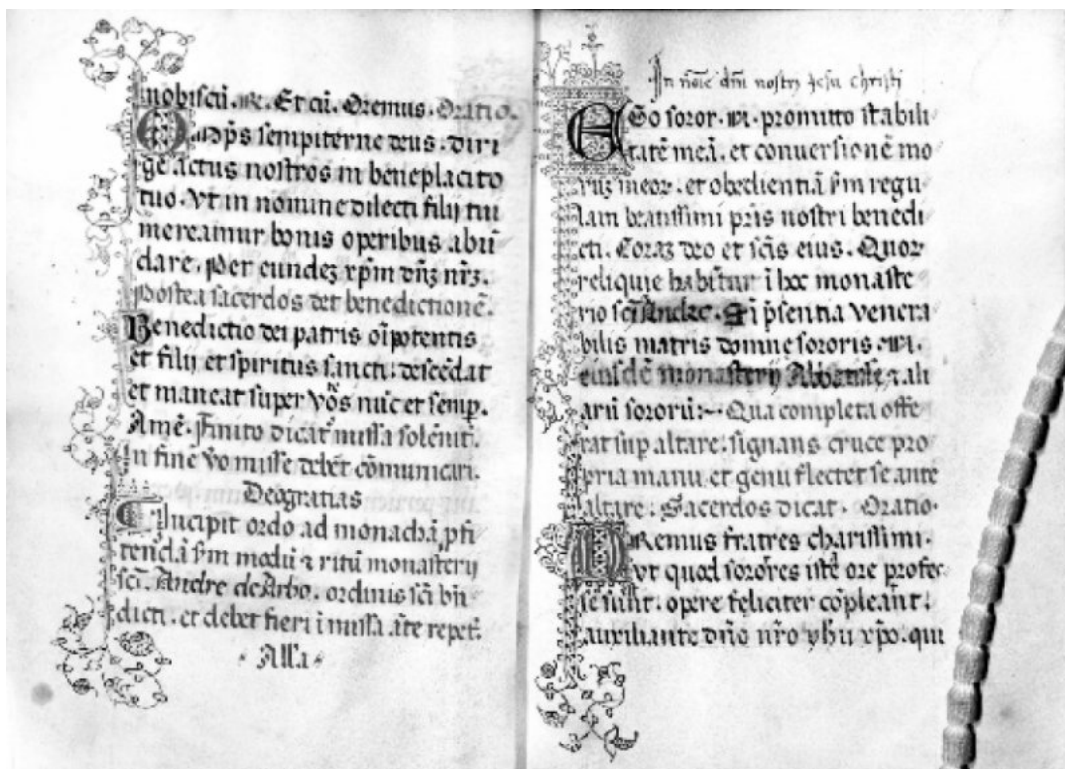
⁶⁰ Frere (1901: 126) pretpostavlja talijansko podrijetlo kodeksa i datira ga u 15. stoljeće; Coxe (1854: 691) u 16. stoljeće.

⁶¹ Ta pretpostavka iznesena je u katalogu knjižnice: „The text was later adapted for the Convento di Sant’Andrea on Rab Island (Arbe), off the Croatian coast, but perhaps first made and bound for the Benedictine nuns of St. Mary’s, Zadar, on the mainland.“ Dostupno na: https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_3359.

⁶² Biblioteca Nazionale Marciana, MSS. It. CL. VI, 546 = 12340, Praga XLII. „Arbensia“ *Materiali per servire la storia di Arbe*, II, 1919–1923, str. 183.

Slika 7. Ordo secundum moniales Sancti Andreae de Arbo. The Bodleian Libraries, University of Oxford, MS. Canon. Misc. 336, 15. stoljeće, fol. 1r.

Slika 8. Ordo secundum moniales Sancti Andreae de Arbo. The Bodleian Libraries, University of Oxford, MS. Canon. Misc. 336, 15. stoljeće, fol. 11v-12r.

MS. Canon. Misc. 336 najstariji je poznati rapski ceremonijal, iako ih je bilo više ili makar još jedan.⁶³ Na to upućuje mlađi rukopis pod naslovom *Modo di dar l'habito monachale alle vergini nella città d'Arbe coll'ordine di far la professione, e la consecratione*, i to s nešto opširnijim podnaslovom: *Cavato parte dal pontificale Romano parte dal uso varii monasterii e religioni approvate. Ridoto in questa forma dal quondam d(on) Antonio Dominis ceremonista nell' Anno 1668. Accomodato poi da me d(on) Andrea Perucich mansionario nell'anno 1750.* Mlađa ruka je nadodala: „Nalaze se opisane i druge crkvene svečanosti. Vidi na kraju Kazalo.“⁶⁴ Kao što je navedeno u podnaslovu, meštar ceremonije don Antonio Dominis (†1693), ujedno i kapelan ženske benediktinske zajednice,⁶⁵ na temelju *Rimskoga obrednika* 1668. godine sastavio je ceremonijal, koji je zatim počevši od 1750. godine počeo prepisivati i uređivati don Andrija Peručić, meštar ceremonije rapske katedrale u vrijeme biskupovanja Ivana Calebotte (1746–1756) te Ivana Luke Garagnina (1756–1765).⁶⁶ U dijelovima koji su dopisani nakon 1750. spominju se Peručićevi suvremenici, opatica Josepha Cernotta te biskupi I. Calebotta i I. L. Garagnin.⁶⁷ U ovaj rukopisni sveščić, osim ceremonijala monaškoga zavjetovanja u ženskim samostanima, uključeni su i opisi ostalih crkvenih ceremonija koje su se odvijale u gradu Rabu u 17. i 18. stoljeću.⁶⁸

Ritual započinje večer prije samoga čina ženskoga zavjetovanja. Biskup ispituje kandidatkinje te provjerava imaju li najmanje 12 godina, je li ih možda netko prisilio na ulazak u samostan, ispituje ih o životu, smrti, svjesnosti, ali i znaju li čitati i pisati.⁶⁹ Meštar ceremonije priprema kandidatkinje za svetu misu te svaka mora imati pripremljeno monaško odijelo, bijeli veo, krunu od prirodnoga cvijeća. Pripremaju se i ostale potrepštine odnosno

škare za rezanje kose, ručnici, kantice sa svetom vodom, križevi, Pontifikal za biskupa, Oficij Blažene Djevice Marije i sl. Na dan primanja zavjeta biskup ulazi u crkvu s čitavim klerom, istovremeno sviraju orgulje, a redovnice se nalaze u koru. Pristupnice su odjevene u crno monaško odijelo, ali iznad njega imaju svečano svadbeno odijelo s ornamentima i velom, raskošnom krunom od cvijeća, a pristupajući po dvije svaka u rukama nosi upaljenu svijeću. Zabilježeno je da ispred njih uvijek stupaju djeca odjevena u anđele, a obaveza im je odložiti krune od cvijeća i velove na ormarić. Zatim ih biskup poziva k sebi, postavlja im pitanja na latinskom, slijede odgovori, pjevanje i zajedničke molitve. Cijela ceremonija odvija se uz pjevanje, a simboličke geste kojima se označavaju zaruke sa Zaručnikom, odbacivanje svjetovnoga života i ulazak u samostan jesu skidanje cvjetne krune, njezino bacanje na pod te rezanje kose:

Mentre le vergini cantano il sudetto versetto si strappano li fiori, e li giettano con sprezo per terra (...) Sopra ogniuna delle vergini, in atto di tagliare la chioma si ponerà dalle matrone il sciugamano. Il Vescovo prendendo il pettine nella mano sinistra, e le forbici nella destra principiarà a ciascuna delle vergini tagliar in croce li capelli dicendo (...) Una delle matrone di ciascheduna delle vergini riceverà li capelli in un fazzoletto dal bacile ove il vescovo li ponerà doppo che saranno recisi dallo stesso.⁷⁰

U ovom rukopisu detaljno su opisane ritualne prakse kojih se valjalo pridržavati tijekom ceremonije. Iako je opis ceremonije na talijanskom, svečanost se odvijala na latinskom jeziku, na što upućuju upravni govor i molitve. Talijanski dijelovi zapravo su upute i pojašnjenja procedure i umetnuti su u tekst na latinskom jeziku koji bi trebali izgovarati biskup i pristupnice. U većini slučajeva riječ je o napamet naučenim frazama, bez poznavanja latinskoga jezika, jer su novakinje prije ulaska u samostan mogle biti i nepismene, a pravila ceremonije vrijedila su jednako za sve. Tako je biskup I. Calebotta 28. rujna 1750. godine u pripremi za ceremoniju novakinjama postavio i pitanje znaju li pisati i čitati. Sve tri kandidatkinje odgovaraju da ne znaju pisati, ali čitaju i recitiraju časoslov, jer su to mnogo puta činile s redovnicama u koru.⁷¹

Između starijega kodeksa *Ordo secundum moniales Sancti Andreae de Arbo* i mlađega *Modo di dar l'habito monachale alle vergini nella città d'Arbe* postoje određene podudarnosti. Ponajviše s obzirom na raspored uputa napisanih crvenom bojom i umetnutih u oficijelni dio teksta, dok je razlika u tome što su u mlađem ceremonijalu upute

⁶³ U inventarima rapske katedrale za godine 1619, 1621. i 1662. navodi se jedan ceremonijal, u: *Knjiga o upravi dobara katedrale u Rabu i inventari*, AŽR, AE 22, fol. 20r; AŽR, *Inventar sakristije rapske katedrale*, 1662, fol. 4r. Spominje ga u opisu inventara katedrale i Polonijo (1938: 72).

⁶⁴ AŽR, AVCA 1, *Ceremoniale*, 1750.

⁶⁵ Osim na popisu kapelana ime ovoga meštra ceremonije rapske katedrale pojavljuje se i na margini *Antifonara* br. 2 (15. stoljeće) u AŽR. Na fol. 1r nacrtana je ruka tzv. *manus guidonica*, na fol. 3r zabilježeno je „Sancte Nicolae, doce me cantare“, a na fol. 62v rukom je dopisano ime i prezime *Antonio de Dominis*.

⁶⁶ O Andriji Peručiću i njegovoj prepisivačkoj djelatnosti u vrijeme biskupa Ivana Luke Garagnina v. Srdoč-Konestra, Lajšić (2009).

⁶⁷ AŽR, AVCA 1, *Ceremoniale*, 1750: 58, 175.

⁶⁸ Primjerice: *Modo per ricever li Proveditori Generali di Dalmazia in Visita; Modo di far l'Esposizione del S. S. Sacramenti nel giorno di S. Silvestro; Modo per ricevere il vescovo novo, e suo Ingresso; Allegrezze per il papa novo; Ceremonie per li publici rapresentanti*. Isto, 176, 184, 196, 207, 209.

⁶⁹ *Liber primus Sanctimonialium*, u AŽR, AE, *Acta episcopi Joannis Calebotta* (1746–1756), snop XIII, 1750, fol. 635r.

⁷⁰ AŽR, AVCA 1, *Ceremoniale*, 13, 21.

⁷¹ *Liber primus Sanctimonialium*, u AŽR, AE, *Acta episcopi Joannis Calebotta* (1746–1756), snop XIII, 1750, fol. 636r, 637v, 639v.

prevedene na talijanski i razrađene. Mlađi pisar u tim dijelovima ne oponaša gotičku minuskulu, ali je oponaša u oficijelnim latinskim dijelovima. Djelomična su podudaranja i u pojedinim oracijama. Najveća razlika proizlazi iz materijalnoga aspekta ovih rukopisa. Iako su oba imala praktičnu namjenu, MS Canon. Misc. 336 je s obzirom na kaligrafiju, iluminirane i kolorirane inicijale, manje marginalne intervencije u središnji tekst, materijalno prepoznat kao vredniji artefakt. Mlađi rukopis oblikovan je kao doradani ritualni priručnik s nizom bilješki i dopisanih komentara, što upućuje na njegovu češću uporabu i drugačiji odnos prema rukopisu, ali i na degradaciju rukopisne kulture.⁷²

O mijenama koje je doživjelo pisarsko umijeće naposljetku svjedoči još jedan mlađi prijepis Dominis-Peručićeva ceremonijala. Početkom 19. stoljeća taj se prijepis nalazio u vlasništvu obitelji Pastrović, što potvrđuje podatak o vlasništvu u iznova prepisanom naslovu i ekonomskim bilješkama na posljednjoj stranici.⁷³ U ovaj rukopis prepisan je samo dio koji se odnosi na ceremoniju redovničkoga zavjetovanja, bez protokola prigodom posjete biskupa i apostolskih vizitatora. Pritom mlađi pisar više ne nastoji oponašati goticu, već ruku prethodnoga pisara Andrije Peručića. Iako prepisuje (s manjim ispuštanjima grafema) čitav naslov i podnaslov, mlađi pisar na naslovnoj stranici ipak neće navesti imena svojih prethodnika, pisara i redaktora Antonija Dominisa te Andrije Peručića.

6. PREVOĐENJE, PREPISIVANJE I ČITANJE HAGIOGRAFIJA U ŽENSKOM SAMOSTANU: NARUČITI, PLATITI I SLUŠATI

Barokna hagiografska literatura koju je u 17. stoljeću promovirao isusovački red zastupljena je u svim trima ženskim monaškim zajednicama, i to u obliku prijevodno-prepisivačkih hagiografskih „štenja“. Ti tekstovi prevedeni su i prepisani upravo za potrebe žena u samostanu. Osim što su redovnice bile slušateljska publika, ujedno su i u širu zajednicu, a tijekom pojedinih svetkovina, blagdana i spomendana, posredovale takav tip literature. Naime, rapske redovnice posebno su sudjelovale u obilježavanju svetkovina i blagdana vezanih uz titular crkve i samostana, osnivača reda, Gospu od Pobjede i Karmena odnosno Ruzarij, prigodom čega su se javno čitali kompilirani i na hrvatski prevedeni tekstovi hagiografija. Tekstovi sačuvani u rukopisu nerijetko su i prijevodni tiskom već objavljenih djela.

⁷² O pisarskom oponašanju starijih predložaka (pisanih goticom) i degradaciji rukopisne kulture v. Lupić (2019).

⁷³ Rukopis naslova *Modo di dar l'habito monacale alle vergini nella città d'Arbe* nalazi se u NSK u Zagrebu pod signaturom R 3097.

Iz obveza Rapskoga kaptola sačuvanih u prijepisu Andrije Peručića 1761. godine⁷⁴ moguće je rekonstruirati vrijeme i mjesto pojedinih slavlja, ali i naručitelje pjevanih misa prigodom kojih su se javno čitale hagiografije. U crkvi sv. Justine slavili su se blagdani sv. Fabijana i sv. Sebastijana, sv. Josipa, sv. Benedikta, sv. Justine, a naručiteljica je Kaptolu bila opatica samostana sv. Justine.⁷⁵ Opatica je bila i naručiteljica pjevane mise u crkvi sv. Roka (pokraj biskupske palače) na dan sv. Vida i Modesta. U crkvi sv. Andrije opatica je Rapskom kaptolu naručivala pjevane mise na dan Obrežanja Gospodinova, na dan sv. Benedikta, sv. Dominika ili pak za dan patrona crkve sv. Andrije Apostola, kao i na dan posvećenja crkve (18. lipnja). Rapski je kaptol kao naručitelj u benediktinskim crkvama proslavljao blagdane Svijećnice (*Candelora, Purificazione della B. V. M.*), Blagovijesti (*Annunciazione della B. V. M.*), Pohađenja Blažene Djevice Marije (*Visitazione della B. V. M.*), Velike Gospe (*Assunzione di Maria*), Rođenja B. D. M., Gospe od Ruzarija te blagdan sv. Tome. Na dan Gospe od Karmena u crkvi sv. Justine pjevanu misu naručili su svjetovnjaci, a na blagdan sv. Barbare istoimena bratovština.⁷⁶ Na temelju ovoga popisa vidljivo je da su benediktinke običavale proslaviti svetkovine u čast Gospi, apostolima te benediktinskim svecima i sveticama, a pritom su prevladavali marijanski kultovi.

U arhivu bivšega Rapskoga kaptola sačuvala se bilježnica u koju je Ivan Gurato 1849. godine iz starijega predložka prepisao legende koje su se u izboru pjevale u dane određenih svetaca, i to onih kojima su posvećene crkve i oltari u gradu Rabu: *Leggende che si sogliono cantare nei giorni di alcuni santi ai quali è dedicato qualche tempio, ed altare nella città di Arbe tratte parte dal Breviario Romano, parte dal Croiset ed altri*. U drugom dijelu iste bilježnice I. Gurato iz nešto starijega predložka prepisao je rukopis koji je za koludrice sv. Andrije krajem 18. stoljeća sastavio (kompilirao)⁷⁷ kapelan Marino de Dominis:

Životi četvori svetih i dvojica štanja Blažene Dvice od Pozdravljenja i od Prisvetoga Ruzarija obična pivati

⁷⁴ AŽR, AVCA 33, 1761.

⁷⁵ Da su opatice plaćale mise potvrđuje i molba na hrvatskom jeziku od 22. srpnja 1605. godine koju je opatica sv. Justine uputila Kaptolu vezano uz preveliku cijenu Svete mise: „mi smo kuntente plaćati za svaku voltu pedeset i dva soldina“ (AŽR, AVCA 40, fol. 49–50).

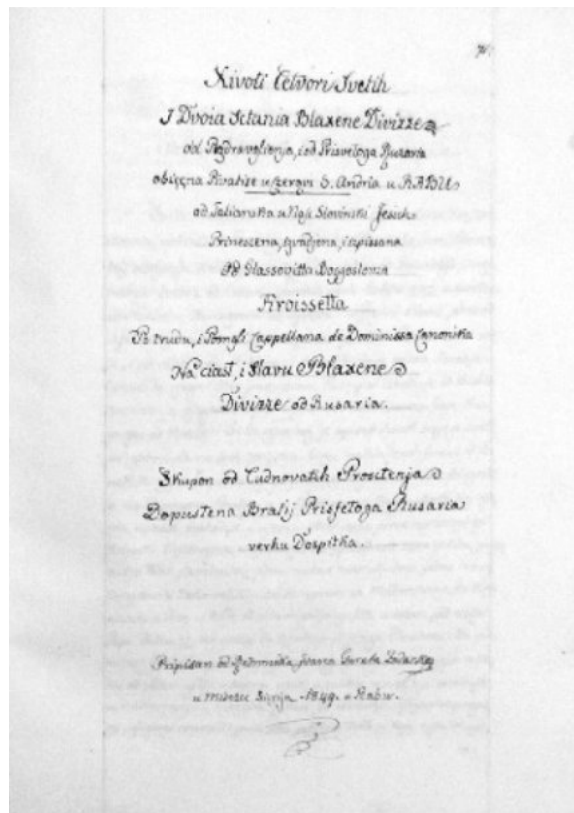
⁷⁶ Kao naručitelj se pojavljuje u nekoliko navrata i Scola di San Giovanni Evangelista di Venezia. Prema *Tavoletta di tutti li oblighi di messe che deve cantare il Ven(erabile) Cap(ito)lo d'Arbe, con descrizione di chi deve pagarle, e quanto, e in qual chiesa devono essere cantate, fatta da me can(oni)co d(on) Andrea Perucich nell'anno 1761*, AŽR, AVCA 33, fol. 2v, 3r.

⁷⁷ Jedan od prijepisa sadrži i dataciju iz 1702. godine (na str. 172). Kapelan je također prepisivao i starije dokumente, što dodatno ilustrira starinu i tradiciju prepisivačko-kompilatorske prakse, unatoč posljednjoj dataciji u sačuvanom prijepisu.

se u crkvi s(vetog) Andrija u Rabu od talijanska u naš slovinski jezik primešena, izvađena i ispisana od glasovita bogoslovca Kroiseta. Po trudu i pomlji kapelana de Dominisa kanonika. Na čast i slavu Blažene Dvice od Ruzarija. S kupon od čudnovatih proštenja dopuštena bratji Prisvetoga Ruzarija vrhu dospitka. Pripisan od redovnika Ivana Gurata Zadarskog u miscu sičnja 1849. u Rabu.⁷⁸

Rukopis sadrži i kazalo (*Indice delle Leggende contenute nel presente volume*) u koje je umetnuto i mjesto, tj. crkva u kojoj se čitaju pojedine legende, a svako odvojeno poglavlje također u podnaslovu sugerira mjesto čitanja. Popis legendi je iscrpan, a čitanja su većinom pratila blagdane za koje su opatice naručivale pjevane mise. Opet su to bile pobožnosti tradicionalno vezane uz titular crkve i samostana, osnivača reda, Malu Gospu, Gospu od Pobjede (Gospu od Ruzarija) i Gospu od Karmena. Međutim, legende ovdje sačuvane u rukopisu prijevodna su kompilacija hagiografskih tekstova koji su do nastanka rukopisa u 18. stoljeću već bili objavljeni tiskom. Sastavljač je upotrijebio talijanski tiskani prijevod djela isusovca Juana Croiseta (1656–1738), prvotno napisanoga na francuskom jeziku. Talijansko izdanje kojim se u svojemu prijevodu na hrvatski jezik poslužio kapelan Marin de Dominis objavljeno je 1728. godine u Veneciji pod naslovom *Le vite de'santi per tutti i giorni dell'anno, con brevi riflessioni morali nel fine d'ogni vita. Opera del rev(erendissimo) padre Giovanni Croiset (...) Traduzione dal linguaggio francese nell'italiano di Selvaggio Canturani* (Venezia, nella stamperia Baglioni, 1728)⁷⁹ (Slika 9).

Ovakva praksa prevođenja iz tiskom objavljena djela uobičajena je ranonovovjekovna književnoskriptorska praksa. Hagiografska literatura do ženskih recipijenata dolazila je ne samo u tiskanom, već i u obliku prevedenih prijepisa, što je prema navedenom primjeru bila praksa kapelana. Opatice su mogle biti naručiteljice rukopisa te slušateljice svetačkih kompilacija koje su se „javno“ naglas čitale.⁸⁰ Za slušateljsko-čitateljske potrebe redovnica

Slika 9. Prijepis kompilacije hrvatskoga prijevoda tiskane knjige *Le vite de'santi per tutti i giorni dell'anno* Giovannija Croiseta koji je načinio kapelan Marino de Dominis u 18. stoljeću, a zatim iznova prepisao I. Gurato 1849. (AŽR, bez signature).

prevodilo se i prepisivalo iz tada recentne i popularne autorske literature, a prijevodi s latinskoga, francuskoga ili španjolskoga najčešće su bili posredovani talijanskim jezikom.

Ulogu kapelana-pisara u ženskoj zajednici, funkciju prijepisa tiskom već objavljena djela te suodnos tiskane i rukopisne kulture ilustrira i mlađi prijepis poeme *Život Magdalene od knezova Zirova plemena Budrišića* Ivana Tomka Mrnavića. Poemu je Mrnavić na hrvatskom jeziku tiskao u Rimu 1626. godine kod Jakova Mascarda. Prijepis je nastao kasnije, i to za potrebe redovnica samostana sv. Antuna Opata, a učinio ga je jedan od kapelana, moguće Ivan Krstitelj Ferrari-Latus.⁸¹ U ovom slu-

⁷⁸ *Leggende che si sogliono cantare nei giorni di alcuni Santi*, prijepis I. Gurata (1849: 71). Mnogi rapski dokumenti sačuvani su samo u prijepisima I. Gurata te se njegovi prijepisi zasad smatraju vjerodostojnima. Za vrijeme službe na Rabu I. Gurato mnoge je dokumente poslao s Raba drugim istraživačima te im se danas teško ulazi u trag (npr. neke je glagoljske rukopise s Raba poslao Ivanu Berčiću). U Arhivu Zadarske nadbiskupije i u Znanstvenoj knjižnici u Zadru nalazi se dio Guratove prijepisne ostavštine iz Rapske biskupije. O I. Guratu v. Strika (2007: 59–150); Botica, Galović, Kero (2021: 25).

⁷⁹ U knjižnici ženskoga trećorenskoga samostana sv. Antuna Opata nalaze se mlađa izdanja Croisetova djela. Iako na temelju tih izdanja ove legende nisu prepisane, ipak pokazuju kontinuitet u čitanju Croisetta.

⁸⁰ Tako je i naznačeno u pojedinim bilješkama u tekstu. Također, valja reći da se među knjigama redovnica sv. Antuna Opata nalazi primjerak Bandulavićevih *Pištola i Evandelja* iz 1718. (po Nicoli Pezzanu, v Bnech). Knjižnica Rapskoga kap-

tola čuva primjerke knjiga iz 16. i 17. stoljeća koje su kapelanima bile na raspolaganju, a kako vidimo na temelju bilješki o „vlasnicima“ knjiga, npr. Ivan Krstitelj Ferrari de Latus potpisan je na primjerku Coronellijeva *Isolarija* iz 1696. a Giovanni Demaris na primjerku knjige Alfonsa de' Liguorija, *Le Glorie di Maria* (Venecija, 1784).

⁸¹ A. Brčić u predgovoru izdanja iz 1863. godine navodi da se služio trima prijepisima u priređivanju za tisak Mrnavičeve poeme o Magdaleni Budrišić: I. K. Ferrarja-Latusa, I. Gurata i I.

Slika 10. Naslovnica prijepisa prvoga tiskanoga izdanja poeme Ivana Tomka Mrnavića *Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića* (Rim, 1626) prepisivača Ivana Ferrarija-Latusa (kraj 18. stoljeća). Arhiv samostana sv. Antuna Opata u Rabu.

čaju riječ je o transkripciji iz tiskanoga u rukopisni oblik bez zadiranja u jezik tiskanoga teksta. Prepisivač je na naslovni list prijepisa grafički prenio i drvorezni otisak grba Ivana Tomka Mrnavića s naslovnice prvoga hrvatskoga izdanja⁸² (Slika 10).

Hrvatsko izdanje svoje knjige, tiskano u Rimu 1626, deset godina kasnije sam Mrnavić preveo je na talijanski jezik, stihove je parafrazirao u prozi i tiskao pod naslovom *Vita della venerabile serva di Dio Madalena Budrisich contessa di Zirovo, Croata*. (...) *Publicata di già in poema Illirico, hora lingua Italiana*. In Roma, appresso Francesco Cavalli, 1635.⁸³ Osim u jeziku i književnom žanru, izdanja se

Tomljanovića. Ruka prijepisa ne odgovara prijepisima I. Gurata i I. Tomljanovića (usp. rukopis NSK u Zagrebu, sign. R6900, prema Srdoč-Konestra, Lajšić, 2008: 213). I. K. Ferrari-Latus bio je od 1780. godine svećenik, a od 1798. ispovjednik u samostanu sv. Justine na Rabu (v. VKK, III, str. 327, 369).

⁸² Naslovnica primjerka knjige iz NSK u Zagrebu s Mrnavićevim (izmišljenim) grbom objavljena je u Premerl (2018: 111).

⁸³ Popularnosti Magdalene Budrišić osobito je pridonio Ivan Tomko Mrnavić, no podaci koje Mrnavić donosi u poemi o životu i djelu Magdaleninu ponešto iskrivljuju kronologiju i način osnutka samostana, o čemu u novije vrijeme v. Beg (2021: 215–244). Zanimljivo da Brčić u predgovoru drugoga hrvatskoga izdanja (a zapravo trećega izdanja) iz 1863. piše: „Mrnavić dadè ovu pjesam utištiti god. 1626. pri Jakovu Maskardu. Preutištena dosad ne bjè, a rimskoga onoga tiskopisa nestadè možebiti sa

razlikuju s obzirom na publiku kojoj ih je autor namijenio. Razlog nastanka hrvatskoga izdanja je taj da se ne zaboravi spomen na Magdalenu „ne samo u našoj krajini, nego li i u istomu Rabu“⁸⁴. Imajući na umu „topofiliju“ odnosno metafore privrženosti mjestu⁸⁵ koje sadrži Mrnavićev spjev, prijepis poeme svojevrsni je oblik transmisije lokalne povijesti o utemeljenju samostana i osnutku njegove ženske zajednice. Prepisivanje ovdje nema samo funkciju popularizacije nekoga recentnoga teksta, već je dio kulturnoga pamćenja zajednice i njezine kolektivne memorije koja sudjeluje u izgradnji socijalnog identiteta⁸⁶:

Rab grad na otoku mora hrvatskoga
Leži, a pri boku kraja veleskoga.
(...) U kraj mora sidi rat ki zdrži stane
Zgradom obzidane zgradjenja staroga
A slovom nazvane imena rapskoga (...) U kraj Raba grada, a s istočne strane,
Gdi se nuglom sklada rat gradske obrane,
Malahna crkvice biše od starine,
kako pritlosnica pripostne zidine (...).⁸⁷

Prepisivanjem se Mrnavićevo djelo sačuvalo u kolektivnoj memoriji zajednice, da bi naposljetku i prvo novije izdanje Mrnavićeva spjeva bilo objavljeno upravo na temelju rapskih rukopisnih prijepisa tiskanoga izdanja iz 1626. godine.

7. RUKOPISI RAPSKIH REDOVNICA: „KNJIGE SE IMAJU NAHODITI OD OPATICE DO OPATICE“

Vinko Premuda je 30-ih godina 20. stoljeća u arhivu ženskoga trećoredskoga samostana sv. Antuna Opata pronašao rukopise *Žića svetih otaca*⁸⁸ i tzv. *Druge rapske pjesmarice*, koju je na temelju jedne

svim. Mi ga ne vidismo, te služismo se s rukopisnim prepisom...“ (Mrnavić, 1863: 3–4). Primjerak prvotiska iz 1626. nalazi se u NSK u Zagrebu pod sign. RIIC-8°-46 (v. Premerl, 2018: 109–124), dok se primjerak talijanskoga izdanja iz 1635. također nalazi u NSK (sign. RIIF-8°-65 Privez 1) kao privez djelu Marsilija Honoratija, *Historia di santa Martina vergine e martire romana* (F. Cavalli, Roma, 1635).

⁸⁴ Mrnavić (1863: 35).

⁸⁵ Hubbard (2008: 73).

⁸⁶ Tzv. *la mémoire collective*, *the collective memory* ili *la memoria collettiva*. Koncept o kojemu postoji ekstenzivna literatura, a podrijetlom iz francuskih filozofsko-socioloških studija (Maurice Halbwachs). I Mrnavić je posegnuo za sličnim retoričkim oblikovanjem geografskih opisa kao i Baraković u *Dragi, rapskoj pastirci*, i to na temelju Zoranićeva modela.

⁸⁷ Citirano, uz provjeru prema rukopisu i osuvremenjenje grafije, prema Mrnavić (1863: 60, 72).

⁸⁸ Premuda (1939: 103–110). *Žića svetih otaca* latinički je rukopis pisan gotičkom minuskulom koji se danas nalazi u Arhivu HAZU u Zagrebu (sign. VII-8). Kritičko i cjelovito izdanje rukopisa priredila je D. Malić 1997.

bilješke datirao u 1563. godinu.⁸⁹ Zatim je Karlo Kosor 1978. godine objavio tekst *Gospina plača* iz ženskoga benediktinskoga samostana sv. Andrije Apostola, držeći da je rukopis prepisan u veljači 1676. godine te da je pripadao „benediktinki Jeleni Mikuličić, koja ga je, kako se čini, za svoje potrebe i prepisala.“⁹⁰ Naposlijetku će na temelju saznanja Petra Runje i Julije Derossi 2002. godine objaviti tzv. *Rapski rukopisni ruzarij* koji je uz *Knjige gospe Jelene Mikuličićke* datirao u 1676. godinu.⁹¹ Rapskim ruzarijem nazvao je rukopis koji nosi naslov *Knjige mnogopoštovanih redovnic svetoga Andrije*.

Upravo u kontekstu sve veće protureformacijske popularizacije pobožnosti sv. Ruzarija i Gospe od Pobjede te prijevodno-prepisivačkih aktivnosti valja promatrati rukopise *Rapskoga sv. Ruzarija (Otajstva svetoga rozarija)* i *Gospina Plača (Plač Dive Marije; Knjige gospe Jelene Mikuličićke)* iz 1678. godine.⁹² Iako su rukopisi već poznati te čak i objavljeni u domaćoj filologiji, zasad nisu promatrani s obzirom na kontekst nastanka prijepisa i mjesto pronalaska rukopisa. Oba su ova rukopisa, iako iz 17. stoljeća, prijepisi iz starijih predložaka⁹³ i primarna im je funkcija održavanje pobožnih marijanskih praksi u ženskoj monaškoj zajednici.

Naime, uz obje se ženske benediktinske zajednice krajem 16. te u 17. stoljeću osobito počeo njegovati kult Gospe od Pobjede, štovanje sv. Ruzarija te Gospe od Karmena. Na molbu Rabljana, a posredstvom tada senjskoga biskupa i splitskoga nadbiskupa Markantuna de Dominisa, 1602. godine Hieronymus Xavierre iz Zaragoze, general dominikanskoga reda, dopušta osnutak bratovštine svetoga Ruzarija u ženskom samostanu sv. Andrije Apostola

u gradu Rabu. Zatim se 1607. godine u istome samostanu po fra Luki Fabriciju iz Trogira reda sv. Dominika, sa svim pravima i oprostima, ustanovljuje bratovština, koju 1609. godine potvrđuje Seraphinus Siccus iz Pavije, generalni vikar.⁹⁴ Bratovština sv. Ruzarija aktivna je i nakon Napoleonova doba i ukinuća bratovština, i to do 50-ih godina 20. stoljeća.⁹⁵ Njezini su članovi (i žene i muškarci) održavali oltar sv. Ruzarija u crkvi sv. Andrije Apostola⁹⁶ te svojim aktivnostima promovirali kult Gospe od Dobitja. U crkvi sv. Justine slavila se pak Gospa od Karmena te je uz nju osnovana i istoimena bratovština.⁹⁷

Već spomenuti rukopis prijevoda Croissetovih hagiografija koji je sastavio kapelan Marino de Dominis krajem 18. stoljeća, a naknadno prepisao I. Gurato, sadrži i pobožnosti, molitve, oprostite, kao i ostale prakse vezane uz kult sv. Rozarija.⁹⁸ Da je postojao i bratovštinski obrednik potvrđuje još jedna mlađa rukopisna bilježnica koja nosi naziv *Rosario*, a koju je 1878. godine sastavio župnik Banjola i kapelan u crkvi sv. Andrije Apostola don Šimun Valković. Ovdje kapelan iznova prepisuje povelje o osnutku bratovštine s početka 17. stoljeća te ih s latinskoga prevodi na talijanski jezik. Valković je u *Rosario* prepisao: *Indulgenciju* iz 15. stoljeća s opisom stanja očuvanosti i opremljenosti ženskoga samostana,⁹⁹ zabilješku opatice samostana F. A. de

⁸⁹ Povelja dopuštenja osnutka bratovštine sv. Ruzarija u samostanu sv. Andrije u gradu Rabu, Rim, 16. studenoga 1602, pergamena s vidljivim tragovima dvije medalje (misterij sv. Rosarija, sv. Dominik i sv. Andrija); Povelja potvrde osnutka bratovštine sv. Ruzarija, Rim, 8. lipnja 1609. Objе se povelje čuvaju u Arhivu samostana sv. Andrije Apostola.

⁹⁰ Na Rabu se bratovštine sustavno počinju ukidati oko 1806. godine. O rapskim bratovštinama v. Toić (1995).

⁹¹ O izradi oltarne pale s prizorima sv. Ruzarija u crkvi sv. Andrije Apostola, a kojoj je nazočio i biskup T. Zorzi 1623, te o njezinoj zamjeni 1765. koju je izvršila Francesca Antonia de Dominis, naručiteljica i opatica samostana sv. Andrije Apostola, kupivši u Veneciji sadašnju oltarnu sliku s prikazom Bogorodice od Ruzarija sa sv. Dominikom, sv. Katarinom Sijenskom, sv. Vinkom Fererskim i sv. Alojzijem Gonzagom, v. Goja (2013: 159–174).

⁹² Oprostite se ove bratovštine nalaze u AŽR, AVCA 27a. Također, u crkvi sv. Justine nalazi se oltarna pala Bogorodice od sv. Ruzarija s likovima sv. Justine, sv. Benedikta, sv. Kristofora i sv. Ivana Krstitelja kao i s likovima iz bitke kod Lepanta (1571). Oltarna je pala u crkvi sv. Justine pripisana Baldassareu d'Anni (1572–1646). O tome v. Domijan (2007: 133).

⁹³ Tako je npr. pri ulasku u bratovštinu potrebno ispovjediti se i pričestiti te izmoliti treći dio Ruzarija, kao i sve molitve koje u svijetu mole članovi u drugim bratovštinama sv. Ruzarija. Braća svake godine imaju pet *spomenutja* i četiri za pokojnike iz bratovštine: prvi post Očišćenja B. D. u veljači, drugi u ožujku poslije Navještenja naše Gospe, zatim u kolovozu poslije Uznesenja B. D. Marije, u rujnu poslije Porodenja, i peti poslije prve nedjelje u listopadu na blagdan Presvetoga Ruzarija. Ovdje će se nadalje od str. 149 nastaviti prijepisi i otajstva svetoga Ruzarija, ali taj prijepis nije nastao na temelju de Dominisova, već pripada novijim tradicijama čašćenja Ruzarija.

⁹⁴ *Indulgencija* samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, Rim, 1489., pergamena s florealnom bordurom i likom sv.

⁸⁹ Precizniji opis *Druge rapske pjesmarice* objavio je V. Štefanić, i to na temelju Premudina prijepisa na Košljunu (Štefanić, 1950: 283–284). Do 1996. godine smatralo se da je ova pjesmarica nestala sve dok je iznova (na njezinu starom mjestu u samostanu sv. Antuna Opata) nije pronašao P. Runje, fotokopirao je (uz još neke druge rukopise) te o tome obavijestio J. Derossija: „Fra Petar Runje povjerio mi je fotokopije izvornika obaju spomenutih rapskih rukopisa, tj. Rapske pjesmarice iz 1563. i Knjige gospe Jelene Mikuličićke iz 1676. pa smo se dogovorili da se ta dva plača usporedo tiskaju jer i oni pripadaju istoj redakciji“ (Derossi, 1996: 87). U ovome je trenutku preslika koju je na temelju fotokopija P. Runje objavio J. Derossi (1996: 90, 136, 138) njezin jedini dostupni faksimil.

⁹⁰ Kosor (1978: 404).

⁹¹ Derossi (2002: 137–158).

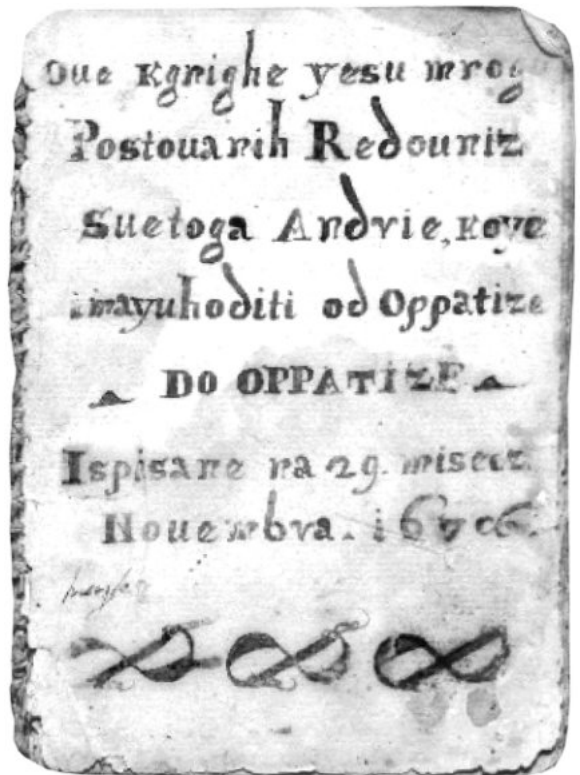
⁹² K. Kosor, J. Derossi, P. Runje i K. Štrkalj-Despot godinu na rukopisu čitaju kao 1676, dok je D. Mlacović čita ispravno kao 1678. (2008: 106). Ipak, rukopis je dovoljno čitak da se bez poteškoća može pročitati kao posljednji stilizirani broj 8. Moguće je da do pogreške u datiranju došlo jer su se oba rukopisa priredivala prema crno-bijelim fotokopijama. Danas se oba rukopisa nalaze u AAA, bez signature.

⁹³ Osobine ovih rukopisa ukazuju na to da su prepisivani iz pisanoga predloška, odnosno da u 17. stoljeću nisu nastali kao zapisi usmeno prenošenoga teksta. Iako se oslanjaju na tradiciju usmene srednjovjekovne kulture, ovi rukopisi ujedno su i dio pisane ranonovovjekovne kulture.

Dominis iz 1765. o nabavi nove oltarne pale s prizorima sv. Ruzarija,¹⁰⁰ popis kapelana u crkvi sv. Andrije od 15. do 19. stoljeća, za koji tvrdi da je prepisan iz starijega predloška, te imenik braće i sestara bratovštine sv. Ruzarija. U ovom prijepisu don Š. Valković nastojao je objediniti većinu dostupnih mu rukopisnih izvora koji su se odnosili na pobožnost ruzarija.

Rukopis koji je J. Derossi nazvao *Rapskim rukopisnim sv. ruzarijem* prijepis je i prijevod talijanskoga roziarija, a on se od 16. stoljeća intenzivno tiskao u obliku uputa kako moliti sv. Ruzarij.¹⁰¹ Riječ je zapravo o manjem dijelu (izvatku) cijeloga oficija sv. Krunice koji je „ispisan“¹⁰² za potrebe redovnica te će se kao takav prenositi s opatice na opaticu, a kako je i navedeno na samoj naslovnici rukopisa: „Ove knjige jesu mnogo poštovanih redovnic svetoga Andrije, koje imaju hoditi od opatice do opatice. Ispisane na 29. miseca novembra 1678.“ (Slika 11).

Istom rukom ispisane *Ove knjige jesu gospe Jelene Mikuličijke* koja se nahodi u mostiru svetoga Andrija od Raba ispisane na 19. febrara 1678. sadrže inačicu latiničkoga *Gospina plača* poznatoga iz

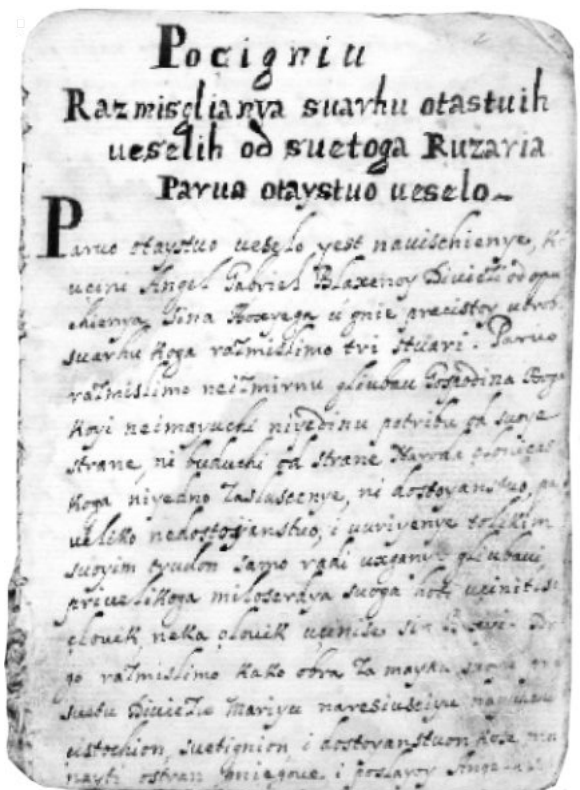

Andrije Apostola unutar inicijalnoga R, uz nedovršeni plemićki grb. Na donjoj margini tragovi pečata kardinala. Arhiv samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, pergamena br. 3.

¹⁰⁰ Autograf opatice F. A. de Dominis iz 1765. sačuvan je među spisima u Arhivu samostana sv. Andrije Apostola te se ujedno njime potvrđuje i vjerodostojnost Valkovićeve prijepisa. Dio prepisanih dokumenata ipak do danas nije sačuvan.

¹⁰¹ Da je rukopis nastao na temelju pisanoga / tiskanoga teksta, a ne na temelju usmene tradicije, ukazuje simetrična struktura i podjela na potpoglavlja. Ovome su rukopisu među bližim tiskanim predlošcima npr. *Instruzione per dire il rosario* (Cremona, 1622) ili nešto stariji *Instruzione et avvertimenti, per meditare i misterii del rosario della Santissima Vergine Madre. Raccolti per il reverendo Gasparo Loarte* (Venetia, 1583). Na hrvatskom jeziku tiskani *Rosario pričiste Djevice Marije Majke Božje* fra Arkandela Gučetića (Rim, 1597) razlikuje se i strukturom i razradom teme. Rapski ruzarij samo je jedan dio cijeloga oficija sv. Krunice. Na temelju jezičnih značajki i Derossi je postavio pitanje o tome je li možda ovaj Ruzarij preveden s talijanskoga jezika, no tu mogućnost nije dalje elaborirao (Derossi, 2002: 138–139). U AŽR nalazi se i nekoliko rukom ispisanih listova s naslovom *Dil drugi S. Rusaria B. D. M. Bolezni* na hrvatskome jeziku, čiji tekst vjerno odgovara uobičajenim i poznatim molitvama sv. Ruzarija koje su se glasno čitale (*U ime Oca i Sina: s ostalim kako gori na prvoj karti*), a mogao je biti namijenjen i članovima bratovštine Gospe Karmelske u sv. Justini. Ovaj tekst razlikuje se od onoga iz 1678. Riječ je o skraćenoj varijanti *Otajstva boliznivih: U drugomu otajstvu Boleznomu govoreći jedan oče naš i devet Zdravih Marij: razmišlja se kako Gospodin Isukrst bi frušan nemilostivno, i bihu mu dani šest tisuć, šesto i šezdeset i šest udorac*. AŽR, AVCA 27a, fol. 1.

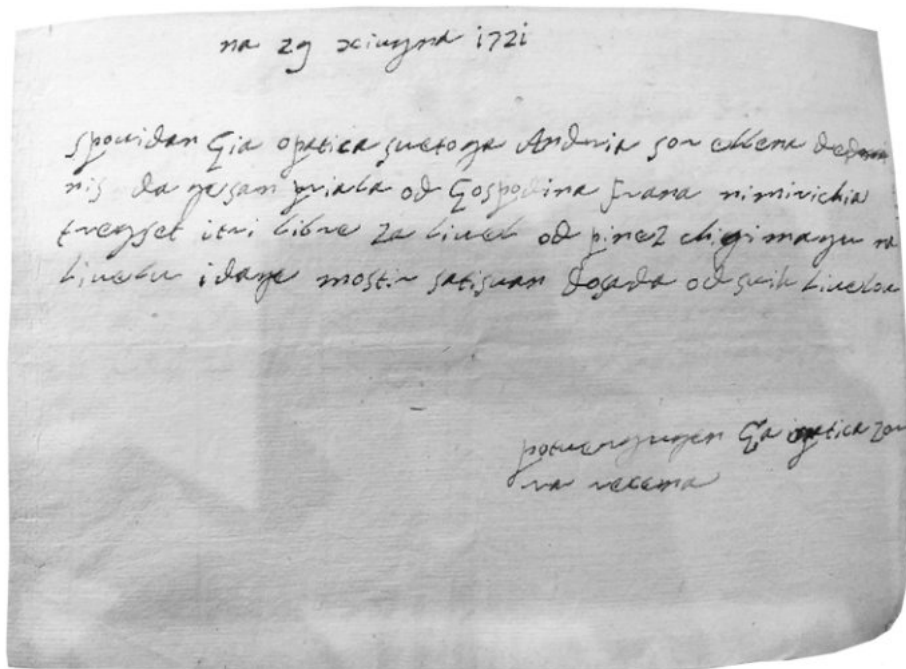
¹⁰² Glagol „ispisivati“ u ovim rukopisima ne koristi se uvijek u značenju „ispisati“, tj. „prepisati“, kako se jasno vidi i u predgovoru konstitucija: „niti sam koju stvar ostavil niti pridal, nego u svemu verno ispisal sam po Reguli italianskoj“. Dakle, „ispisati“ bi također značilo „sastaviti“, u ovom slučaju pak „prevesti“.

Slika 11. Rukopis oficija sv. Ruzarija dovršen 29. studenoga 1678. Arhiv sv. Andrije Apostola u gradu Rabu (AAA, bez signature)

Slika 12. Rukopis *Plača Dive Marije* u *Knjigama gospe Jelene Mikuličijke*, redovnice i dobročiniteljice samostana. Arhiv samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu (AAA, bez signature, 1678).

Slika 13. Autograf opatice Ellene de Dominis (Jelene Mikuličijke) iz godine 1721. HR-DARI-31 Općina Rab, *Acta communitatis* 1663–1808, sv. I., bez folijacije.

Osorsko-hvarske pjesmarice (1533)¹⁰³ te iz *Druge rapske pjesmarice* (1563) koja je vrlo vjerojatno u ovom slučaju poslužila kao predložak za novi prijepis.¹⁰⁴ Iako se ovaj *Plač* nadovezuje na srednjovjekovnu pasionsko dramsko-scensku tradiciju, valja reći da je 1678. godine također ispisan u kontekstu redovničkoga prakticanja pobožnosti Gospi.¹⁰⁵

Iako je na naslovnom listu *Plača* potpisana gospa Jelena Mikuličijka (Elena de Dominis, Helena de Dominis; Slika 12), njezina ruka nije ispisala tekst *Plača*, kao ni onaj *Ruzarija*, što potvrđuju i tek pronađeni autografi ove redovnice (Slika 13).¹⁰⁶ Jelena Mikuličijka na rukopis je potpisana kao vlasnica, ali je osim vlasnice vrlo vjerojatno bila i naručiteljica samih rukopisa. Da je prijepis mogla naručiti potvrđuje i upis njezina imena među dobročiniteljima samostana u knjizi *Liber in quo notantur anniversaria seu obitus defunctorum ac benefactorum huius monasterii s. Andreae civitatis Arbensis* pod datumom 14. studenoga: „Obitus Nobilis D(omi)nae Helenae de Dominis“.¹⁰⁷ Vlasništvo nad rukopisom ovdje nije uvjetovano hijerarhijom u samostanu, već vjerojatnije materijalnim troškovima dobročiniteljice, a koji su proizašli iz narudžbe pisaru.

¹⁰³ O samoj pjesmarici te *Gospinu plaču* v. Štrkalj-Despot (2011: 31–73); Štrkalj-Despot (2009: 123–146); Štrkalj-Despot (2016). O inačicama vidjeti bilješku br. 10 u Štrkalj-Despot (2009: 126).

¹⁰⁴ Dodatno, o kulturi prijepisa svjedoči već poznata epizoda od 4. svibnja 1539. godine kada je rapski notar Franjo Jacina dobio zadatak da u roku od godine dana svojom rukom na papiru čitljivim slovima prepíše tri djela na hrvatskome jeziku, HR-DAZD-28 *Bilježnici Raba* (1403–1875), Franciscus Iacina, kutija br. 23/I, 6r. O tome, posebno u kontekstu suodnosa autografa i prijepisa v. Lupić (2021: 84–85).

¹⁰⁵ Iako su se Gospini plačevi (*Planctus Mariae*) i javno izvodili (v. Štrkalj-Despot, 2009: 130; Milošević, 2013: 341–362), samo posjedovanje ovoga rukopisa ne upućuje na to da bi bio namijenjen javnom pjevanju u procesijama ili izvođenju u ženskom samostanu na Rabu. Njegovo je „ispisivanje“ vjerojatnije motivirano čitateljsko-slušateljskim potrebama redovnica.

¹⁰⁶ Autografi Jelene de Dominis potvrde su primitaka i izdataka računa samostana sv. Andrije za godine 1705, 1721. i 1729. a potpisuje ih kao opatica. HR-DARI-31 Općina Rab, *Acta communitatis* 1663–1808, sv. I., bez folijacije. Da je riječ o istoj osobi potvrđuju i prijepisi spisa Dominis – Nimira, rasprave iz 1686. godine s priloženim rodoslovljem. Raspravlja se o beneficiju oltara sv. Ruzarija u samostanu sv. Andrije te B. D. Marije u Katedrali, o pravima redovnica, trima sestrama de Dominis: Mariji, Mihaeli i Jeleni, a na temelju oporuke njihova brata Antonija de Dominisa. Samostan je naslijedio pravo na beneficij, kako potvrđuje potvrda primitka opatice Cernotte iz 1735. Isto, fol. 1b–45.

¹⁰⁷ *Liber in quo notantur anniversaria seu obitus defunctorum ac benefactorum huius monasterii s. Andreae civitatis Arbensis*, Arhiv samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, bez signature, 17./18. stoljeće. U knjigu dobročinitelja nije upisana kao opatica, iako je kasnije, početkom 18. stoljeća vršila tu dužnost. Katarina Nimira obavljala je dužnost opatice do 1675. godine, kada je izabrana Marija Bizza. *Acta episcopi Domnii Gaudentii* (1664–1695), snop VIII, 1675, fol. 113r.

Praksu ponovnog ispisivanja prijepisa i materijalno vlasništvo nad rukopisom ilustriraju i dva rukopisa božićnih lekcija koje su se čitale u božićnim noćima u samostanu. Na temelju imena potpisanih vlasnica te paleografskih rješenja moguće je pretpostaviti da su prijepisi nastali u 17. stoljeću. Prvi rukopis naslovljen je kao *Lekcioni na noć od Božića za prisvitle redovnice od mostira svetoga Andrija, a reda svetoga Benedita* i sadrži 12 čitanja napisanih jednom rukom, drugim dvjema rukama iznova su, i to dvaput, prepisana čitanja od 9. do 12. s time da je 9. čitanje još jednom prepisala četvrta ruka, te je umetnuto nakon 8. čitanja.

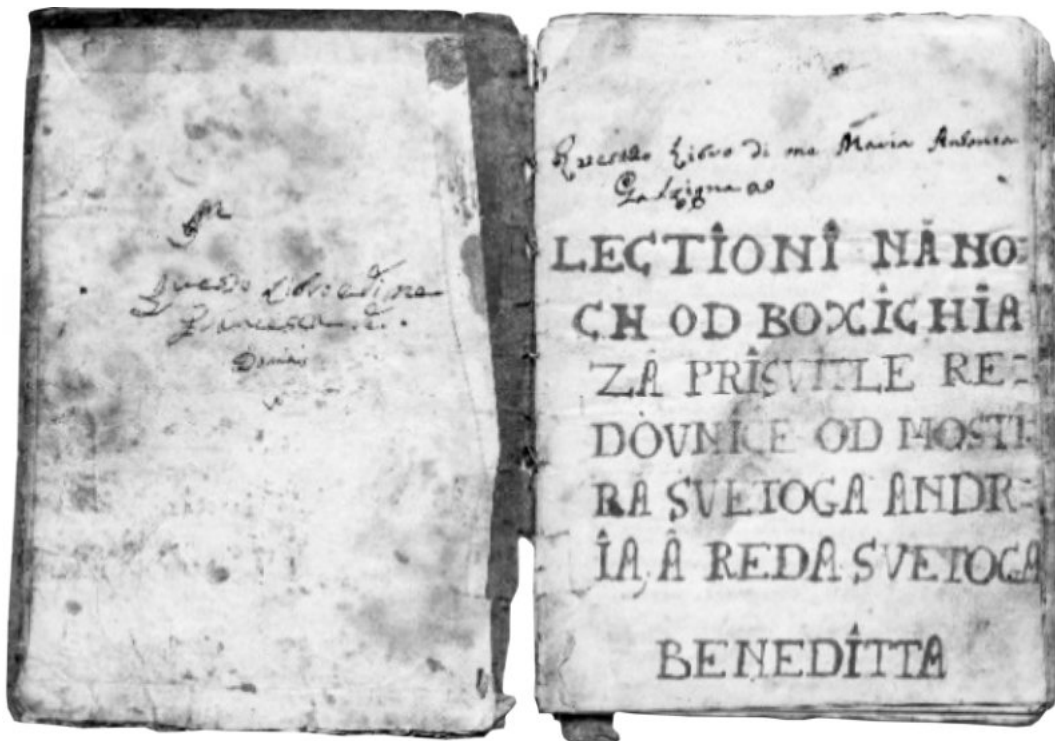
U svim trima prijepisima nalaze se ortografske razlike (*Gouorenija Sfetoga Gierolima*; *Govorenja Sfetoga Gerolima*; *Govorenija Sfetoga Gerolima*). Kao vlasnice ovoga rukopisa pojavljuju se Maria Antonia Galzigna te naknadno Francesca de Dominis, koja je rukopis očito naslijedila. Obje navode svoje vlasništvo nad rukopisom: *Questo libro di me Maria Antonia Galzigna* i *Questo libro è di me Francesca de Dominis* (Slika 14).

Drugi rukopis nosi skraćeni naslov *Lekcioni na dan od noći božićne* te također sadrži božićne lekcije. Ovdje će sasvim nova ruka ispisati lekcije od 1. do 11. a zatim će druga ruka, ali ista ona koja je ispisivala u starijem rukopisu *Lekcioni* od 9. do 12. ovdje iznova prepisati sve lekcije. Oba rukopisa *Lekcioni* popravljana su umetanjem sveščića i listova, a jedan od prepisivača istovremeno je koristio oba rukopisa, nadodajući u mladi prijepis iz starijega, ali i nadopunjujući stariji prijepis dijelovima mlađega. Čini se da su bez obzira na starost ili vrijeme nastanka svi dostupni prijepisi u samostanu bili u funkciji. Također, potvrđuju i uputu o transmisiji s naslovnice *Knjiga mnogopoštovanih redovnica sv. Andrije, koje imaju hoditi od opatice do opatice*, a to je da se rukopisi za redovnice moraju prenositi: od opatice do opatice, novim vlasnicama, moguće prepisivačicama ili naručiteljicama, ali svakako čitateljicama i slušateljicama.

8. „PJEVANJE“ PJEŠAMA U ŽENSKOM SAMOSTANU

O redovnici pjesnikinji u rapskom samostanu svjedoči rukopis jedne prigodno-pohvalne pjesme na hrvatskom jeziku, koja je nastala 1756. godine po ustoličenju I. L. Garagnina za rapskoga biskupa.¹⁰⁸ Pjesma sadrži 162 stiha, prevladavaju simetrični

¹⁰⁸ O postojanju ove pjesme prvi izvješćuje Fisković koji će, osim naslova, objaviti i svega četiri posljednja stiha kojima želi oprijemiti hrvatsku „narodnu svijest“ (Fisković, 1954: 37). Danas se rukopis pjesme (6 listova) nalazi u arhivskoj zbirci Arheološkoga muzeja u Splitu pod signaturom Ms XXIII/13.

Slika 14. Rukopisi Božićnih lekcija s imenima vlasnica. Arhiv samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, 17./18. stoljeće (AAA, bez signature).

1

Vzhodechi na Pristiglje Bif-
kultva Rabške Zaqve Pristit-
li, i Pripostovani Gospodin Gos-
podin Ivan Luca Caragini -
parvi dan svoga uotazilchija, ova-
ko piua zacuajena Diugcizza, za-
tatvorena na flavu Boxiv me-
svete zide svojoj glibeznivoi.
Gospoi Opatizzi, ostalim Re-
dounizam, i svojim Druſbenizam.

Svoim mislech popameti
Proide onda, ma Gospoje
kad pridſvili nam uleti
Calebotta drugo u stanje.

Jz gubimo sadqe u meni
Spomignatec maestra pamet
Teme i znanje uzviseni
Svaricni neuk nam jest uzet
Slusah u toj moj žalosti
Suzze od sirot, pite ubozih
Sve smisane u bolesti
Gjane glasce svih Redovih
Scignah da rech ni vesseglia
Ni u Gradu, ni van Grada
Daje punno sve dresseglia
Fekli on nase vecch ne ulada
Jz pameti moje odvargla
Bih svako razabranje
Jere tmnaste bilce magla
Pomarçalla stauno znanje
Jz povidam sad krivinu

Slika 15. Pjesma rapske redovnice sastavljena u samostanu sv. Andrije Apostola u gradu Rabu, 1756. Rukopis u arhivskoj zbirci Arheološkoga muzeja u Splitu, sign. Ms XXIII/13, fol. 1r-v.

osmerci uz pokoji deveterac s unakrsnom rimom u 40 katrena, a parnom u završnom distihu. Strofe su grafički izdvojene, za početno slovo prvoga stiha u svakoj novoj strofi korištena je crvena boja, dok su ostali stihovi uvučeni i pisani crnom bojom. Antropnimi (Calebotta, Garagnin) i toponimi (Trogir) ispisani su crvenom tintom. Rukopis je čitak, grafemi su krupni, a polje teksta linirano je horizontalno i vertikalno. Stihovi su pažljivo ispisani unutar predviđenog crtovlja, a naknadni ispravci i intervencije u tekst vrlo su rijetki i gotovo da se ne naziru. U pojedinim se recima nailazi na nesustavnosti i nesigurnosti u grafiji („na pristglje“ i „u pristogliu“), ali bez ispravaka, precrtavanja ili brisanja. Čak i ako je tijekom sastavljanja pjesme bilo većih prepravki, ovdje je riječ o čistopisu, tj. završno priređenom rukopisu pjesme za glasno čitanje odnosno recitiranje (Slika 15).

Naslov pjesme sadrži dataciju prema kronotaksi rapskih biskupa, ali pjesma ipak nije posvećena samom biskupu Garagninu, već ostalim članicama ove ženske zajednice. S obzirom na adresate, a to su opatica, ostale redovnice i družbenice, na samostan kao mjesto pisanja te na didaktično-poučan iskaz, ova pjesma mogla je biti namijenjena za čitanje i slušanje unutar samostana: „ovako piva začudjena divičica zatvorena¹⁰⁹ na slavu Božju meu svete zide svojoj lj(u)beznivoj gospoји opatici, ostalim redovnicam i svojim družbenicam.“ Pjesmu je sastavila jedna od redovnica samostana sv. Andrije Apostola, ali ne opatica.¹¹⁰ U tome je moguće tražiti i jedan od razloga iz kojih je na kraju pjesme izostavila svoje ime i potpis („Priklonita i ponižena službenica N. N.“). Također, redovnica se na više mjesta obraća svojoj opatici („Opatice ma gospoje“), uveden je i topos skromnosti pa se sastavljanje pjesama opravdava nezrelošću i mladošću:

Tako pamet moja mlada
I nezdрила navela je
Slabo mislit mene tada,
Opatice ma gospoje.
Oprostite redovnice,
Mladost često jest mlohava,
I vi moje družbenice (...).¹¹¹

Na popisu duša Rapske biskupije za godinu 1759. u samostanu sv. Andrije nalaze se četiri redovnice: *Orsola Galzigna* (23 godine), *Ellena Cassio* (24 godine), *Madalena Zudenigo* (15 godina), *Elle-netta Galzigna* (13 godina) te četiri sluškinje: *Maria* (28 godina), *Anna* (25 godina), *Eva* (16 godina) i

Appolonia Pincin (50 godina).¹¹² S obzirom na to da je na popisu prva navedena opatica samostana, autorstvo ove pjesme moguće je pripisati jednoj među trima redovnicama.

S obzirom na motivsko-tematske elemente, kao što su kolektivna tuga cijeloga grada Raba za pret hodnikom I. Calebottom, slavljenje novoga biskupa I. L. Garagnina, narativ o biskupovoj mladosti i školovanju, o plemićkom podrijetlu te naposljetku i zahvala Garagninovu rodnom gradu Trogiru, pjesma rapske redovnice pripada epideiktičkim lirsko-narativnim žanrovima. Rapska zajednica predstavljena je kao obrazovana, mudra i pjesnički darovita zajednica („Da Minerva i Palade / ke su u Rabu domovile / protiv meni svoje jade / ne bi ikada upravile“¹¹³), dok rodnome Trogiru pripadaju zasluge za opjevane osobine biskupa Garagnina („Za svršiti ovu pisam / dostojna sam zafaliti / ja Trogiru ki dostojam / mudre glave usploditi.“)¹¹⁴. Nadalje, lirski subjekt referira se i na čin vlastitoga pjevanja, na vlastite poetičke vještine i znanja pa osobitu pozornost privlače pretericijski iskazi kojima se slika zatvorenoga samostana reprezentira kao mjesto stjecanja pjesničkih umijeća:

Neskladno je u pivanju
I to što sam povidila,
Prikladno je mojem znanju,
Nisam pisam ni učila,
Nit su k meni doletile
Slavne vile od Parnasa,
Da su onamo dikle mile,
Znam to samo porad glasa.
Nije meni slatke riči
Melonija ma božica
S kom se pisam draga diči
Podilila ta divica.
Što sam mogla naučiti
Meu zidi zatvorena,
To sam spravna očititi
Svaku dobu od vrimena.¹¹⁵

Posezanje u književnu tradiciju osobito je vidljivo u zaključnim stihovima. Pjesma završava retoričkom zahvalom i motivsko-tematskim elementima koji su prepoznatljiviji i u ostalih dalmatinskih pisaca (Zoranić, Baraković): „Mnoga hvala Bogu i slava / slovinskomu ki plemenu / dike i časti uz množiva / prid narodu latinskomu.“¹¹⁶ Unatoč tome što se u pjesmi uz pomoć afektirane skromnosti nastoji izgraditi autopredodžba o samoukoj pjesnikinji zajednice, zatvorenoj u samostanu, retoričke konstrukcije te tradiranje klasičnih motivsko-tematskih ele-

¹⁰⁹ U rukopisu *zatatvorena*.

¹¹⁰ Kao autoricu ove pjesme Bošković-Stulli, Zečević (1978: 622) navode opaticu.

¹¹¹ Rukopis u arhivskoj zbirci Arheološkoga muzeja u Splitu, sign. Ms XXIII/13, fol. 2r.

¹¹² AŽR, AE, *Acta episcopi: Joannis Lucae Garagnin* (1756–1765), snop XIV, 1759, fol. 572v.

¹¹³ Rukopis AMS, sign. Ms XXIII/13, fol. 2v.

¹¹⁴ Isto, fol. 5v.

¹¹⁵ Isto, fol. 5r-v.

¹¹⁶ Isto, fol. 5v-6r.

menata upućuje na poznavanje, čitanje, ali i na reupotrebu književne kulture.

9. ZAKLJUČAK

Na temelju dosad poznatih te onih tek pronađenih i ovdje prvi put prikazanih rukopisa koje su žene proizvele ili koji su za njih nastali, pokušala se rekonstruirati rukopisna kultura te prakse čitanja, slušanja, prevođenja i pisanja u samostanima Rapske biskupije. Sačuvani rukopisi predmetno-tematski i žanrovski su različiti, kao što je i njihova namjena te usmjerenost na adresate različita. Blagajničke knjige primitaka i izdataka vode poglavarice samostana, i na talijanskom i na hrvatskom jeziku. Iako je riječ o administrativnim spisima, u njima su, osim prihoda i rashoda, zabilježeni podaci na temelju kojih saznajemo nešto o životu ženskoga kućanstva, same rapske komune, kao i o interakciji žena s pojedincima izvan samostana. S obzirom na sačuvane odredbe o primjerenu i prihvatljivu ponašanju žena, moguće je zaključiti da su se za život u samostanu nastojale, vrlo precizno, propisati sve sfere života (od odijevanja do pisanja i osjećanja) te prevenirati sve aktivnosti, interakcije, prakse i djelovanja koji ne bi bili u skladu s posttridentskom predodžbom o ženi-redovnici. U praksi su se takva pisana pravila mogla tek djelomično provoditi, naročito imamo li na umu dob žena u samostanskim zajednicama.

S druge strane, sačuvani rukopisi potvrđuju da su redovnice u rapskim ženskim samostanima bile aktivne sudionice pisane kulture. Redovnice su često bile pismene te pismenost nije bila uvjetovana stалеškom podjelom, no dominirala je kultura čitanja, naročito glasnoga i kolektivnoga čitanja. Iako su žene većinom čitateljice i slušačice ritualnih, molitvenih, hagiografskih i poetskih tekstova, one su također i naručiteljice prijepisa i prijevoda te vlasnice rukopisa. Potpisivanje, prepisivanje, prevodjenje i kompiliranje rukopisa dominantna je praksa kapelana-pisara. No, takvim rukopisima, kao i prevoditeljsko-prepisivačkim aktivnostima, omogućen je transfer (književnih) tekstova.

Sačuvani prijepisi svjedoče i o postupnoj promjeni pisarskoga umijeća te ukazuju na postupnu degradaciju rukopisne kulture. Međutim, svjedoče i o aktivnoj upotrebi takvih prijepisa pa je izvjesno da su, bez obzira na starost ili vrijeme nastanka, svi dostupni prijepisi u samostanu bili u funkciji. Rukopisi u samostanu su duhovno-intelektualno i materijalno dobro, pa je obveza redovnica rukopise nasljeđivati i prenositi novim vlasnicama, čitateljicama i slušateljicama. Naposljetku, tradicionalnu predodžbu o pasivnoj ženi zatvorenoj u samostanu izmijenit će sačuvani rukopis rapske redovnice pjesnikinje, koji upućuje na to da su žene u rapskim samostanskim zajednicama kako poznavale, tako i aktivno sudjelovale u književnoj kulturi i općenito u kulturi knjige.

CITIRANI RUKOPISI

Archivio Vaticano Segreto, Rim

Misc. Arm. III, n°101; M. Priuli, *Visitatio Ecclesiarum Dalmatiae*, 1603.

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
I. a 119 b; J. Baraković, *Draga, rapska pastirica*

Arhiv samostana sv. Andrije Apostola, Rab = AAA
Indulgencija, Rim, pergamena 3, 1489.

Knjige mnogopoštovanih redovnic svetoga Andrije, 1678.

Lekcioni na noć od Božića za prisvitle redovnice od mostira svetoga Andrija, a reda svetoga Benedita, 17. stoljeće

Lekcioni na dan od noći božićne

Liber in quo notantur anniversaria seu obitus defunctorum ac benefactorum huius monasterii s. Andreae civitatis Arbensis, 17./18. stoljeće

Libro dell'entrati et spesa del Monasterio di San Andrea d'Arbe, 1597.

Ove knjige jesu gospe Jelene Mikuličijke koja se nahodi u mostiru svetoga Andrija od Raba, 1678.

Počinje Regula otca svetoga Benedita, 1654.

Povelja dopuštenja osnutka bratovštine sv. Ruzarija, Rim, 1602.

Povelja potvrde osnutka bratovštine sv. Ruzarija, Rim, 1609.

Regula Sancti P(atris) Benedicti Ilirici Sermonis, 1794.

Rosario; prijepisi Š. Valkovića, 1878.

Arhiv samostana sv. Antuna Opata, Rab

Ivan Tomko Mrnavić, *Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića*; prijepis I. K. Ferrarija-Latusa, kraj 18. stoljeća

Arhiv samostana sv. Bernardina Sijenskoga u Kamporu, Rab

Acta notarii Nicolai q. Zanmathei de Curtarodulo, acta II

O. Badurina, *Kronika samostana u Kamporu (Velika kamporska kronika)*, I – III

Arhiv Zadarske nadbiskupije, Zadar

AZDN-18, Prvostolni kaptol u Zadru, 24/147;
Knjiga računa samostana sv. Andrije Apostola u gradu Rabu opatice Franceschine Cernotte, 16. stoljeće

Arhiv Župe Rab, Rab = AŽR

Antifonar, br. 2, 15. stoljeće

Inventar sakristije rapske katedrale, 1662.

Leggende che si sogliono cantare nei giorni di alcuni santi ai quali è dedicato qualche tempio, ed altare nella città di Arbe; prijepis I. Gurata, 1849.

Le vite de' santi per tutti i giorni dell'anno
Giovannija Croiseta; prijevod i prijepis M. de Dominisa, 18. stoljeće

Atti notarili

Varia, VII

Archivium episcopale = AE

- Acta episcopi Paschalis Padavini, Veneti* (1588–1621), snop II
Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663), snop III
Acta episcopi Petri Gaudentii (1636–1663), snop IV
Acta episcopi Joannis Calebotta (1746–1756), snop XIII
Acta episcopi Joannis Lucae Garagnin (1756–1765), snop XIV
Acta episcopi Domnii Gaudentii (1664–1695), snop VIII
Liber 22; Knjiga o upravi dobara katedrale u Rabu i inventari (1573–1622)

Archivium Venerabilis Capituli Arbi = AVCA

- Liber 1; *Ceremoniale*, 1750.
Liber 26; *Legata Ecclesiae Cathedralis*
Liber 27a; *Dil drugi S. Rusaria B. D. M. Bolezni*
Liber 33; *Tavoletta di tutti li oblighi di messe che deve cantare il Ven(erabile) Cap(ito)lo d'Arbe*, 1761.
Liber 40

Arheološki muzej, Split

- Ms XXIII/13; *Pjesma rapske redovnice*, 1756.

Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija

- It. X, Cod. CCXV = 6269; *Lettere di diversi ad Alvise Contarini ambasciatore a Roma, 1632 al 1635*
MSS. It. CL. VI, 546 = 12340; G. Praga, XLII, „Arbensia“. *Materiali per servire la storia di Arbe*, II, 1919–1923

Bodleian Library, Oxford

- MS. Canon. Misc. 336; *Ordo secundum moniales Sancti Andreae de Arbo*

Državni arhiv u Rijeci, Rijeka

- HR-DARI-31, Općina Rab
Acta communitatis 1663–1808, sv. I.

Državni arhiv u Zadru, Zadar

- HR-DAZD-28; *Bilježnici Raba* (1403–1875)
Andrea Faieta (1441–1486), kutija br. 1/II.
Thoma de Stantiis q. Mathei (1448–1491), kutija br. 2/III.
Giorgio Segotta (1492–1509), kutija br. 6/I.
Franciscus Iacina (1534–1554), kutija br. 23/I.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- HR-HDA-913 (*Valierove vizitacije Pag, Rab, Osor, Cres, Poreč*, 1579–1580, 2/913)

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

- R 3097 (*Modo di dar l'habito monacale alle vergini nella città d'Arbe*)

LITERATURA

Badurina, Anđelko 1965–1966. „Fragmenti iluminiranog evanđelistara iz kraja XI. stoljeća u Rabu“. *Peristil* 8-9, str. 5–12.

Anđelko, Badurina 2015. „Datja i Prijatja trećoredskih samostana kao izvori za povijest gospodarskih i društvenih odnosa na Kvarneru i Dalmaciji od 16. do 20. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 47/1, str. 411–419.

Baraković, Juraj 1889. „Draga rabska pastirica Jurja Barakovića Zadranina“, u: *Djela Jurja Barakovića*, prir. P. Budmani i M. Valjavac. Stari pisci hrvatski, knj. XVII, Zagreb: JAZU, str. 343–390.

Baraković, Juraj 1989. „Draga, rabska pastirica“, u: *Slovo o Rabu*, prir. L. Badurina, Rab – Zagreb: SIZ za kulturu općine Rab – Grafički zavod Hrvatske, str. 45–143.

Beg, Natalia 2021. „Sarkofag Magdalene Budrišić – mit ili povijesno utemeljena istina“. *Senjski zbornik* 48, str. 215–244.

Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna 1978. *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1. Zagreb: Liber – Mladost.

Botica, Ivan; Galović, Tomislav; Kero, Sendi 2021. *Libar od intrade, prošnje, magazina i fiti mostira sv. Frančiska prid Rabom (1753. – 1820.)*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Provincija franjevac trećoredaca glagoljaša.

Brusić, Vladimir 1990. *Otok Rab*. Rab – Zagreb: SIZ za kulturu općine Rab – Grafički zavod Hrvatske.

Ciccarelli, Andrea 1811. *Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e di parecchi altri Dalmati*. Ragusa: Presso Antonio Martechini.

Coxe, Henricus O. 1854. *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae pars tertia. Codices Graecos et Latinos Canonicianos complectens. Pars tertia, Codices graecos et Latinos Canonicianos complectens, Oxoniis*.

Čoralić, Lovorka 2001–2002. „Prilog životopisu rapskog biskupa Petra Gaudencija (1636. – 1663.)“. *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 43-44, str. 75–89.

Derossi, Julije 1996. „Dva rapska Gospina plača (prijepis na današnju hrvatsku grafiju)“. *Senjski zbornik* 23, str. 85–140.

Derossi, Julije 2002. „Rapski rukopisni sv. ruzarij iz godine 1676. (Prijepis na današnju hrvatsku latiničnu grafiju)“. *Čakavska rič* 30, br. 1-2, siječanj–prosinac, str. 137–158.

Domijan, Miljenko 2007. *Rab – grad umjetnosti*. Zagreb: Barbat.

Farlati, Daniele 1775. *Illyrici sacri. Tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis, et ecclesia Zagrabiensis*. Tomus V, Venetiis.

Filipović, Emir O. 2015. „Was Bosnian Queen Catherine a member of the Third Order of St. Francis?“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 47/1, str. 165–182.

Fisković, Cvito 1954. „Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća“. *Grada za povijest književnosti hrvatske* 24, str. 25–71.

Frere, Walter Howard 1901. *Bibliotheca Musico-Liturgica. A descriptive handlist of the Musical & Latin-Liturgical MSS. of the Middle Ages preserved in the libraries of Great Britain and Ireland*. Volume I, London.

Goja, Bojan 2013. „Pietro Sandrioli *indorador* iz Venecije i drvene oltarne pale u Rabu i Šibeniku“. *Ars Adriatica* 3, str. 159–174.

Gučetić, Arkandeo 1597. *Rosario pričiste Djevice Marije Majke Božje naše Gospode*, Rim: ex typographia Bartholomaei Bonfandini.

Hamburger, Jeffrey F.; Marti, Susan (ur.) 2008. *Crown and Veil. Female monasticism from the fifth to the fifteenth centuries*, New York: Columbia University Press.

Hubbard, Phil 2008. „Prostor/mjesto“, u: *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*, ur. D. Atkinson et al., prev. D. Lalović, Zagreb: Disput, str. 71–79.

Instruzione per dire il rosario 1622. Cremona: Bartolomeo & Heredi di Barucino Zanni,

Instruzione et avvertimenti, per meditare i misterii del rosario della Santissima Vergine Madre. Raccolti per il reverendo Gasparo Loarte 1583. Venetia: appresso Giacomo Bericchi e Tornieri.

Ivović, Sandra; Kunčić, Meri 2019. „Intelektualni i kulturni razvoj“, u: *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja*. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku. Zagreb: Matica hrvatska, str. 179–211.

Jovanović, Neven 2008. „Rukopisni zbornik Varia Dalmatica (Codex Lucianus) kao svjedočanstvo humanističke književne komunikacije“. *Colloquia Maruliana* 17, str. 43–55.

Jovanović, Neven (prir.) 2008. „Izbor neobjavljene komunikacijske poezije iz Varia Dalmatica“, *Colloquia Maruliana* 17, str. 59–72.

Kavanjin, Jerolim 1861. *Bogatstvo i ubožtvo*. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.

Kavanjin, Jerolim 1913. *Povijest vandelska bogatoga a nesrećna Epuluna i ubogoga a čestita Lazara*, prir. J. Aranza. Stari pisci hrvatski, knj. XXII, Zagreb: JAZU.

Kosor, Karlo 1978. „Nepoznati 'Gospin plač' s otoka Raba“. *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 25, Zadar, str. 403–443.

Kukuljević Sakcinski, Ivan 1876. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*. Dio II. Zagreb: Stamparija Dragutina Albrechta.

Lupić, Ivan 2019. „Najstariji hrvatski latinički molitvenik“. *Filologija* 73, str. 47–78.

Lupić, Ivan 2021. „Rukopisni tragovi Tihićeva Lucidara“. *Filologija* 76, str. 53–126.

Ljubić, Šime 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna – Zara.

Macray, William Dunn 1868. *Annals of the Bodleian Library, Oxford, A. D. 1598 – A. D. 1867*. Rivingtons, London, Oxford i Cambridge, str. 223–227.

Madan, Falconer 1897. *A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, vol. IV. Oxford: The Clarendon Press.

Malić, Dragica 1997. *Žića svetih otaca: hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska i Institut za hrvatski jezik.

Mardešić, Andrija Vojko; Kovačić, Slavko 2005. *Spiši apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1603. i 1624./1625.* Rim: Hrvatski povijesni institut u Rimu.

Merolle, Irma 1958. *L'abate Matteo Luigi Canonici e la sua biblioteca. I manoscritti Canonici e Canonici-Soranzo delle biblioteche fiorentine*. Roma – Firenze: Institutum historicum Soc. Iesu – Biblioteca Mediceo-Laurenziana.

Milošević, Maja 2013. „Prilog (u)poznavanju procesije Za križen i napjeva Gospina plača na otoku Hvaru“. *Bašćinski glasi* 11/1, str. 341–362.

Mittarelli, Johanne-Benedictio; Costadoni, Anselmo 1756. *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*. Tomus secundus, Venetiis.

Mitchell, J. B. 1969. „Trevisan and Soranzo: Some Canonici manuscripts from two eighteenth-century venetian collections“, u: *The Bodleian Library Record*, vol. VIII, 1967-1972, str. 125–135.

Mlacović, Dušan 2008. *Građani plemići. Pad i uspon rapskog plemstva*. Zagreb: Leykam international.

Mrnavić, Ivan Tomko 1836. *Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića*, prir. Anton Brčić Zadrani. Zadar: Tiskom braće Battara.

Neralić, Jadranka 2000. *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine 18. stoljeća: Schedario Garampi (2 sveska)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Ostojić, Ivan 1964. *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II. Tkon – Split: Benediktinski priorat.

Pederin, Ivan 1989. *Rab u osvjet humanizma i renesanse*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Pederin, Ivan 1994. „Uprava, crkva, politika i kultura na Rabu u XVI. stoljeću“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36, str. 125–168.

Pederin, Ivan 2011. *Svakidašnjica u Rabu. Od mistike do renesanse i baroka*. Rab: Ogranak Matice hrvatske Rab.

Polonijo, Mate 1938. „Najstariji sačuvani inventari bivše stolne crkve u Rabu“. *Croatia sacra*, Zagreb: Arkiv za crkvenu povijest Hrvata, 15 i 16. Hrvatska bogoslovska akademija, str. 59–72.

Potočnjak, Saša 2018. „*Sanctus Marinus – Civitas Arbensis*: popularizacija kulta svetog Marina u Rapskoj biskupiji od kraja 16. stoljeća“, u: *Od fonologije do leksikologije: Zbornik u čast Mariji Turk* (ur. Diana Stolac), str. 267–289.

Potočnjak, Saša; Španjol-Pandelo, Barbara 2021. „The Cult of Saint Christopher in the Diocese of Rab. Relic, Hagiography and Iconography“, *IKON* 14, str. 221–232.

Praga, Giuseppe 2014. „La traslazione di S. Niccolò e i primordi delle guerre normanne nell'Adriatico“, u: *Scritti sulla Dalmazia*, ur. Egidio Ivetic, vol. II, Rovigno: Unione italiana – Fiume, Università popolare – Trieste, str. 97–267.

Premerl, Daniel 2018. „Ivan Tomko Mrnavić and His Coat of Arms: Self-presentation of an Illyrian Noble“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42, str. 109–124.

Premuda, Vinko 1939. „Starohrvatski latinički rukopis 'Žića sv. otaca'“. *Starine JAZU* XL, Zagreb, str. 103–110.

Runje, Petar 2006. „Redovnice u Dalmaciji služe se latinicom i hrvatskim jezikom u srednjem vijeku“, u: *Tkivo kulture. Zbornik Franje Emanuela Hoška u prigodi 65. obljetnice života*, ur. s. Nela Veronika Gašpar. Zagreb – Rijeka: Kršćanska sadašnjost (Teološki radovi – Biblioteka Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije, knj. 49) – Teologija u Rijeci, str. 99–114.

Runje, Petar 2012. *Prema izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećoredcima glagoljaši-*

ma. Krk – Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka – Provincijalat franjevacu trećoredaca.

Runje, Petar 2018. *Franjevke u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Glas Koncila (Biblioteka Hrvatska povjesnica, knj. 16) i Vijeće franjevačkih zajednica u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Smičiklas, Tadija 1904. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, svezak II. Listine XII. vijeka (1101–1200). Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.

Srdoč-Konestra, Ines; Lajšić, Saša 2008. *Obrednik po Garanjinu. Prilog proučavanju književnojezične baštine grada Raba*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Strika, Zvezdan 2007. „Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis” zadarskog kanonika Ivana A. Gurata“, *Radovi Zavoda povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49, str. 59–150.

Štefanić, Vjekoslav 1950. „Još Marulićevih stihova“. *Djela JAZU*, knj. 39, Zagreb, str. 281–298.

Štrkalj-Despot, Kristina 2009. „Gospin plač iz Osorsko-hvarske pjesmarice“. *Čakavska rič* 37/1-2, str. 123–147.

Štrkalj-Despot, Kristina 2011. „Osorsko-hvarska pjesmarica (popis sastavnica, postanje, jezik)“. *Colloquia Maruliana* 20, str. 31–72.

Štrkalj-Despot, Kristina 2016. *Osorsko-hvarska pjesmarica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Švelec, Franjo 1987. „Rab u Dragi, rapskoj pastirci Jurja Barakovića“, u: *Rapski zbornik I*. Zadar – Rab: JAZU – Ogranak Matice hrvatske u Rabu, str. 389–395.

Toić, Alojzije 1995. *Rapske bratovštine i o biskupu Ivanu Luki Garagninu*. Rab: Udruga rapskih samostreličara.

Weber, Alison (ur.) 2016. *Devout Laywomen in the Early Modern World*. London: Routledge.

Wyhe, Cordula van (ur.) 2008. *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*. London: Routledge.

SUMMARY

FEMALE MONASTIC AND MANUSCRIPT CULTURE: LISTENING, READING, TRANSLATING AND WRITING IN THE CONVENTS OF RAB

This article aims to reconstruct the early modern manuscript culture in the convents of the Rab Diocese, with special attention paid to the practices of reading, listening, translating and writing in the female monastic community. In addition to the historiographical overview of Rab's convents, the paper also emphasizes early modern representations of women in the convent made by J. Baraković and I. T. Mrnavić. The central part of the paper is dedicated to previously unknown manuscripts that had been created for the needs of the Rab female monastics or had been compiled by them, and are kept in the archives of the Benedictine convent of St. Andrew the Apostle in Rab; the archives of the former Diocese of Rab and the Chapter of Rab; the archives of the Franciscan convent of St. Anthony Abbot in Rab; the archives of the Archdiocese of Zadar in Zadar; the Archaeological Museum in Split; the National and University Library in Zagreb; the State Archives in Rijeka, as well as outside Croatia, at the Biblioteca Nazionale Marciana in Venice and the Bodleian Library in Oxford. This paper presents a variety of written sources, from administrative documents, constitutions, visitations, ceremonials, hagiographies, prayers and *plancti* to poems, all of which bear testimony to the way of life led in the convents and the various roles that women had in the consumption, production and transfer of premodern written culture.

Key words: manuscript culture, Rab Diocese, female monastic community, early modern representations of women